

ю р і й с м о л и ч

**тут приймають
ламань золота
та чужоземну
в а л ю т у**

Поданий під цією назвою матеріал є уривок із роману „Сорок вісім годин“.—Сер Ейбл, мсьє Абель та містер Хо—це три основні персонажі роману. Четвертий персонаж—сам автор. Він виступає в ролі гіда від Інтуриста, що керує подорожжю по СРСР трьох вищепоіменованих безробітних чужоземних промисловців.—Під час відвідування Харкова, зголоднівши, сер Ейбл, мсьє Абель та містер Хо—приходять до ресторану пообідати. Що з того вийшло, саме й видно з нижчеподаних розділів.—Роман виходить друком у видавництві „Рух“.

**збіговисько народів на
пляцдармі світових подій**

Обідали ми в ресторані для чужинців.

Містер Хо здорово зголоднів. Мсьє Абель теж звик саме під цю годину обідати, а сер Ейбл і взагалі любив попоїсти. Тому обід замовлено поживний, ще й із добрим питвом та закускою—за „руським звичаєм“—попереду. Метр д'отель та четверо офіціантів одшвартувалися й почали кружні рейси від нашого столу до буфету, від буфету до пекарні, і від пекарні знову до нашого столу та довкола нього. На різні голоси дзвеніла порцеляна та скло. Бряжчали виделки.

Ми тим часом мовчали.

Величенька заля ресторану була повнісінька. Кого тільки в тій залі не було! Аж миготіло в очах! Взагалі, осягати залю треба було вухом. Око відразу нічого не могло відзначити. Око—малодосконалий аналітичний інструмент. Малопохибно й зразу аналізує лиш око різб'яра, конструктора та хірурга. Гірше—філера, журналіста та фотографа. Зате вуха здебільшого досконалі не тільки в наладувача піянол, а й у всіх із нормальним станом вуха-горла-носа людей.

Для ока північний німець майже не різниться від північного слов'янина. Француза під сіцилійця око майже не від-

різнити. Для ока в „ресторані Хаторгу для чужинців“ усі відвудувачі були одинакові: бузкові костюми, комірці без шпоньок, черевики на товстій підшві та обличчя сьогодні голені й доволі таки попещені. Рух, проте, мало цілу гаму з прометеїдних мов. Вухом відзначало присутність у ресторані—німців, англійців, американців, італійців, чехів, шведів. Проте, переважно, срінили мова німецька та англійська, в твердій американській вимові.

Багатьом, що допіру приходили, не було вже де сісти. Ми зайняли середнього великого й округлого стола, і два стільці при ньому лишилися вільні. Двоє німців підійшли до нас і попросили нашого ласкавого дозволу переобідати біля нашого столу. Містер Хо дав свого ласкавого дозволу за всіх.

Симфонічна оркестра грала сюїту.

Німці подякували. Міцно посідали на здобуті стільці й замовили два діжурні обіди. Вони не справляли враження надто заможних.

Світ тісний. Розійтися, власне, ніде. Нації експанзують, але в основному вони держаться компактно. Німці звичайно живуть серед німців. Англійці—серед англійців. Французи—аналогічно серед французів. Тощо. Національні зустрічі відбуваються залежно від заможности зустрічальників. Багаті люди їздять подорожувати до інших країн. Біднішому за для такої події звичаєм треба чекати... війни.

Наші нові сусіди—німці—не були й на око однакові. Один із них був старіший, другий—молодший. Молодшому було років із тридцять. Старішому—після сорока. Молодший був худіший, трохи вищий, обличчя голене. Старіший був огрядніший, нижчий і мав підстрижені вуса. Він покликав офіціанта й попросив, як і належить німцеві, пива.

Історичні збіговиська націй і народів, взагалі—не новина. Ці збіговиська відбуваються здебільшого на полях воєн, на засіданнях мирних конференцій та на нарадах у справі роззброєння... І війна, і мирні конференції, і самі наради в справах роззброєння, як відомо,—марні справи аж доти—доки—!

Але збіговиська народів бувають іще на барикадах революцій, на пожежах епох і на інтернаціоналах міжкласової боротьби. Ці збіговиська саме зараз і відбуваються в світі на наших очах і за нашою безпосередньою участю.

Ждучи на діжурний обід, німці між собою не балакали: видно було, що за своє життя вони між собою вже набалакали досхочу. Але яка ж причина такого рясного міжнароднього збіговиська в харківському „ресторані для чужинців“? І, власне, на якій підставі вдалося від околасвітових трансокеанських маршрутів, від міждержавних шляхів комунікації, у глибококонтинентальному Харкові існує такий ресторан? Хіба на те є потреба?

Взагалі, шляхи народів не схрещуються по ресторанах, дарма що по приморських шинках усіх світів і гуляє повсяк час барвистий інтернаціонал мов, рас та паспортів підданства. То — шум із хвиль течій. Шляхи народів схрещуються на пляцдармах. Однак й на полях воєн є похідні кухні та маркітанти. Без них неможлива сама війна, отже, неможлива й сама історія. І ресторан перетворюється на історичний документ, якщо існує він у фокусі схрещення історичних шляхів.

Старіший з німців почав їсти борщ. Він їв з апетитом, смакуючи кожную ложку і після кожного ковтка обсмоктуючи вуса. Він не був гурман, але він зголоднів. Мимоволі я подумав про те, що от і звикла людина до українського борщу, ніколи раніше його не куштувавши, ївши самі сосиски з капустою... Другий німець також узявся до страви. Та й патронам моїм уже подали по чарці з відповідним асортиментом закусок. Біля нашого столу не було покищо діла тільки мені одному: я не п'ю й не закусую, давно вже маючи клопіт із виразкою шлунку. Тому я почав собі філософувати.

Території, названі Україною, віддавна правлять за пляцдарм світових подій. Причини того зрозумілі не самим тільки історикам та соціологам, а й спеціалістам шляхівництва, пересічникам топографам, ба навіть — візникам. Степовою смугою що простяглася від утроби народів — Сходу — між пасом Кавказьких та Уральських гір так зручно пересуватися змінним хвилям людства. Ще зручніше — перепочити на родючій рівнині, коли степовий, віками та народами битий шлях випирається в дороговказ Карпатських верховин і розходиться на два боки — щоб, утворивши романський південь Європи та її германську північ, злягтися новими сполуками для конституціональних, мовних чи й тільки паспортних новоутворень там — на краю континенту — де сама стихія океану стала на заваді законам людської непосидючости.

Території, названі Україною, віддавна правили за прохідний двір історії. Родюча рівнина — чудове місце для перепочинку й випасу отар. Рсздоріжжя. Перехрестя. Муніципальний ослінчик під стовпчиком із написом „переходити тут“. Бракує лиш трикольного світлофору на вершку Татрів — регулювати рух на головній вулиці євразійського континенту.

Хто знає, яким боком вулиці проходили і чи надовго сідали перепочити на муніципальному ослінчику — підкарпатських територіях, названих пізніше Україною — ті греки, латинці, кельти, германці, скіти — аж поки вередливий вулькан доісторичної міграції викинув лави слов'ян? Але відомо: всі вони проходили тут, вони йшли далі звідси, вони пасли свій товар у цих степах і пили воду з цих річок. Я при тому не

був і докладніших інформацій подати в цій справі не можу. Я не бачив також ні хозарів, ні половців, ані печенігів. Останніх мігрантів—татарів—за моїх уже часів Жовтнева революція зробила державною нацією в степах Надволжа, і в горах Надчорномор'я. Вони садять виноград, сіють пшеницю, розробляють ліс і працюють кваліфікованими робітниками та інженерами на металічних, хемічних та прядивних заводах своїх республік і сусідніх із ними. Їхніх войовничих предків, витіснених із Закаспійських степів черговим і останнім віддихом таємничого вулкану міграції—я також не бачив.

Але от бачу я історію міграції, повторену догори ногами. Ось тут, у ресторані Хаторгу для чужинців, що постав у фокусі схрещення історичних шляхів. Народи мігрують назад. Назад головною вулицею історії. Із Заходу на Схід. Із тіснин капіталізму на простори соціалістичного будівництва. І—не самою лише головною вулицею історії. Не самими лише рівнинами, долинами річок та міжгір'ями, як це робили їхні предки. Вони сунуть і околишніми шляхами й перевулками: через кряжі гір, через річища рік, через кордони держав. Вони їдуть залізницями, вони летять аером, вони брндуть і пливуть через прикордонні річки—якщо не мають віз та паспортів—і тоді кулеметний вогонь тогобічної варті розстрілює їх.

На схід. До СРСР. Латинці, кельти, германці.

Старіший німець покінчив із борщем. Він обтер свої підстрижені вуса й поліз до кишені по люльку. Він хотів перекурити між борщем та печенею. Але, вийнявши люльку, він подивився на неї з жалкуванням і знову заховав до кишені. Він не наважувався запалити за обіднім столом. Його збентежений зір перестрів очі мсьє Абеля. Мсьє Абель зрозумів його.

— Палить гер, — сказав мсьє Абель тоном глибокого співчуття одного курця до другого. — Ми також усі палимо.

— О, данке зер! Данке зер! Якщо панове згоджуються...

Обидва німці—гер фон-Рінке, старіший, та гер просто Рінке, молодший,—не були туристи. Вони були інженери.

Території, названі Україною, відтоді, як на них утворено Радянську Україну, тобто—одного з союзників Союзу РСР—перестали виконувати бліденьку ролю прохідного двору історії. Навпаки—відтоді вони опинилися в центрі історичної уваги. З прохідного двору вони перетворилися на „прохідку“ до величезного комбінату Союзу РСР—що на своїх промислах, у своїх цехах будує соціалізм. На промислах, по цехах комбінату йде бій. Гер фон-Рінке та гер просто Рінке—вони не були родичі, а випадкові однофамільці—найнялися до армії, що провадить бій за соціалізм. Гер фон-Рінке та гер просто Рінке найнялися, певна річ, за гроші. Так їхні предки колись, коли ще не утворили об'єднаної держави й

не виховали найгарячішого в світі патріотизму — наймалися вояками до армій своїх державних сусідів.

Гер фон-Рінке натоптав люльку й устроїв її під вуса. Мсьє Абель, гальянтний, як і кожний француз, а головне — мавши пакет акцій металевого картелю, утвореного на роз'єднаних Версалем рурському вугіллі та льотрінгській руді, отже — крєвно зацікавлений у чинності франко-німецького альянсу — вийняв сірника й подав герові фон-Рінке припалити. „Радий служити, гер“, проказав він при тому теж німецькою мовою.

Гер фон-Рінке був глибоко зворушений. Німецька вимова в мсьє Абеля була така собі, і гер фон-Рінке порахував його за ельзасця. Через стіл, мов через франко-німецький кордон, він простяг йому руку на знак братерського привіту.

В руці гера фон-Рінке був кухоль із пивом. Цим кухлем він цокнувся з чаркою мсьє Абеля.

— Гох! — вигукнув фон-Рінке і мало не заплакав перехвилювавшись. Потилиця його взялася брижжами, лице почервоніло, очі зробилися прозорі.

Мсьє Абель чемно відповів, перехиливши свою чарку й крекотнувши.

— Дойтшлянд, Дойтшлянд! — тихо, але патетично, зідхнув гер фон-Рінке своїм тоненьким голоском і голосно висякався.

Просто Рінке трохи зніжковів і, зніжковівши, трохи почервонів. Він був молодший.

Тим часом зав'язалася й загальна розмова. Сер Ейбл увічливо висловив своє співчуття сердешній Німеччині, що останні роки потрапила в таку страшну скруту. Сер Ейбл зовсім не брехав, висловлюючи своє співчуття. Цій скруті він і справді співчував: адже його капітали, інвестовані в німецьку промисловість, теж зазнали на собі тієї скрути. Його співчуття, висловлене з значним англійським акцентом, дещо роздратовало гера фон-Рінке, але він знайшовся як відповісти: він парировував їх згадкою за минуле.

— О! Мій коханий сер! Згадайте лиш, що то була за Німеччина перше! — сказав фон-Рінке, змінивши своє зворушення на гонор. — Чи була Німеччина багата? Го, сер! Німеччина була першим покупцем у Росії, Австрії, Голандії, Італії, Швейцарії та Норвегії. Німеччина була другим покупцем у Британії, сер, у Швеції та Данемарку. Вона була третім покупцем у Франції. Нехай плачуть тепер ці країни, що втратили такого багатого покупця... А виторг, сер? Німеччина, сер, була першим продавцем до Росії, Австрії, Голандії, Італії, Швейцарії, Швеції, Данемарку, Румунії та Болгарії. До Британії, сер, та до Франції та Бельгії вона була другим продавцем. Ви пригадуєте це, сер?

Усі нишком зідхнули. І сер Ейбл, і мсьє Абель, і містер

Хо, і обидва Рінке. Найдужче зідхнув містер Хо. Навіть дужче від фон-Рінке.

— А тепер...—похмуро, аж темно, заговорив раптом просто Рінке, який досі мовчав,—а тепер...

— А тепер,—не дав йому договорити фон-Рінке,—кожний, німець, що народжується на світ, народжується з сороклітнім боргом на шиї.

— А кожний німецький робітник,—докінчив таки просто Рінке,—народжується аж із двома боргами на шиї, бо він платить два: і за себе, і за хазяїна, що його наймає.

— Ах, майн лібер гер Рінке!—скрикнув до нього обурений фон-Рінке. — Німеччині соромно за такі ваші слова! Якби вісімнадцятого року серед німців не з'явилося отаких думок, які оце висловлюєте ви, то й не було б підписано цього ганебного миру!

— Бо його не було б кому підписати...—ще похмуріше, ще темніше відгукнувся просто Рінке.—Французи винищили б нас усіх до одного.

— Пфуй! Пфуй!—заверещав гер фон-Рінке.—І це говорить син великої Німеччини! Ви не німець, майн лібер гер Рінке. Я певний, що ваш шановний батько, дід або й прадід, носив у собі бодай трішечки французької, польської чи чеської крові! Ви майже зрадник, майн лібер гер Рінке! Великій Німеччині соромно за вас, майн лібер гер Рінке!

— Великої Німеччини нема вже десять років,—пролунав замогильний голос похмурого юнака просто Рінке.—Чи ви, гер фон-Рінке, вважаєте теперішню Німеччину, Німеччину без половини давнішніх територій, без половини давнішніх промислових районів, зате з півстолітнім боргом—за велику Німеччину? Тоді ви, гер фон-Рінке, не є той патріот, за якого ви себе вважаєте! Тоді ви опортуніст, шановний гер фон-Рінке! І вашій великій переможеній Німеччині соромно саме за вас!—Люлька вискочила, нарешті, з рота гера фон-Рінке.

— Майн лібер гер Рінке!—аж звівся він із свого місця, намагаючись проказувати урочисто, проге, зриваючись із цього тону на високих нотах свого голоса.—Майн лібер гер Рінке! Хто дав вам право так судити вашу велику вітчизну? Хто дав вам право вважати її за переможену? Версальський договір? Майн лібер гер Рінке, опам'ятайтеся! В цілій Німеччині немає такого німця, а в світі немає такої розумної людини, що не розуміла б, хто переміг у цій війні! Німеччина перемогла в цій війні!

Голос гера фон-Рінке на цій промові забирав чимраз вище і, нарешті, зірвався. Гер фон-Рінке пустив дзвінкого задьористого півника.

Стриманий шелест перебіг миттю довкола нашого столу Сер Ейбл, мсьє Абель і містер Хо пересіли з правої ноги на ліву. Проте, вони, певна річ, додержали повного спокою.

Це підстобнуло герга фон-Рінке. Гер фон-Рінке повинен був викласти свою теорію перемоги. Він сів, устроїв люльку знову до рота, пакнув величезним клубом диму й заговорив на найнижчих, до котрих було здатне його горло, нотах. Тепер він адресувався безпосередньо до сера Ейбла, що в його приналежності до англійської нації герг фон-Рінке не сумнівався.

— Версальський мир забрав у Німеччини всі колонії, а їх було чимало в Африці та в Океанії. Версальський мир забрав у Німеччини мало не половину європейських територій і віддав їх Франції, Бельгії, Данії, Польщі, Чехам — усім, усім сусідам! З цими територіями Версальський мир відібрав у Німеччини й віддав її ворогам найбагатші поклади вугілля й заліза — основу колишньої могутності німецької держави. Версальський мир забрав у Німеччини її могутню флоту й обмежив тонаж нового судобудівництва. Версальський мир заповнив німецький транспорт, скував Німеччину митними тарифами, роззброїв німецьке військо, знекровив німецьку промисловість мононольними конвенціями. Версальський мир пограбував і знищив Німеччину! Але, окрім усього того, Версальський мир ще й примусив пограбовану й знищену Німеччину платити мільярди репарацій! Ви слухаєте мене майн лібер сер?

— Ми слухаємо вас, герг, — відгукнувся замість сера Ейбла містер Хо.

— І от минуло 10 років!

Герг фон-Рінке спинився, щоб потягти з люльки порцію диму.

Стриманий шелест довкола столу перейшов іще раз: сер Ейбл, мсьє Абель та містер Хо знову пересіли з ноги на ногу.

— Ну-ну? — підбадьорив фон-Рінке містер Хо.

— І от минуло десять років. Десять років після війни, котру програла, кажуть, Німеччина, а виграли, переказують, союзники, в тому числі й ваша, майн лібер сер, країна — Англія. За ці десять років знищена Німеччина відбудувала флоту, кращу від тієї, що в неї одібрано. За ці десять років пограбована Німеччина знову здобула собі світовий ринок. За ці десять років переможена Німеччина дійшла експорту більшого від експорту переможниці — Англії. Ви слухаєте мене, майн лібер сер?

Сер Ейбл іще раз змінив ногу.

— Ми слухаємо вас, герг! — відгукнувся за нього містер Хо, але на цей раз без зловтіхи на адресу сера Ейбла.

— Союзники накинuli Німеччині війну, щоб знищити свого конкурента — Німеччину. І вони справді таки знищили її Версальським договором. Вони й далі нищать її репараціями та кабальними конвенціями. Вони „мають право“ це

робити, бо ж вони „перемогли“! Чи ж не так, майн лібер сер?.. Але що дала Німеччині „перемога“ її ворогів, союзників? Ха! Вона дала перемогу самій Німеччині! Не тіште себе, майн лібер сер, тим, що це німецький парадокс. Бо це зовсім не парадокс, майн лібер сер!

— Факти?!

— Будь ласка, факти, майн лібер сер. Перемога союзників, штовхнувши німецьку революцію, звільнила Німеччину від консервативного урядництва та від регресивної політичної системи, що в'язала творчі сили країни, майн лібер сер!

Гер фон-Рінке, виявляється, був не дурний. Він умів не лише палити люльку, а й поцінити суспільну ситуацію.

— Ще що?—підбадьорив його містер Хо.

— Ще, майн лібер сер, „перемога“ союзників роззброїла Німеччину. Це зняло з плечей Німеччини тягар озброєнь і переклало його на плечі самих союзників. Німеччина ж за рахунок зменшення видатків на військову справу здобула можливість збільшити видатки на народне господарство, майн лібер сер!

— Далі?

— Далі, майн лібер сер, „перемога“ союзників поклати на Німеччину страшний тягар репарацій та повоєнних боргів. Старе німецьке господарство не спроможне було б ніколи сплатити їх. Дорогою ціною дефляції, дорогою ціною знищення цілої кляси рантьє, дорогою ціною життя та здоров'я своєї молоді Німеччина зруйнувала дощенту свою стару промисловість і створила нову — найдосконалішу, найміцнішу, найкращу в цілій Європі! Що мають від того країни-переможці, майн лібер сер?... Ваша, наприклад, країна, майн лібер сер? Вона не спромоглася, навіть, відбудувати й розгорнути свою промисловість коштом німецьких репарацій, бо демпінг німецьких товарів, які реалізувала Німеччина у вас для сплати репараційних сум, зробив вашу технічно-відсталу промисловість нерентабельною. Ви тільки нажили собі на тому страшне безробіття, майн лібер сер! А репараційні суми? О, вони пропливли повз вашу клясу, майн лібер сер, бо ви мусили ними сплачувати свої борги Америці. Хто ж переміг, майне лібере герн?

Печеня давно вже захолола перед гером фон-Рінке. Перед сером Ейблом, мсьє Абелем та містером Хо холов запашний курячий бульйон. Гер просто Рінке теж забув за свою тарілку. Тільки один я під акомпаньямент патетичної декламації гера фон-Рінке смачно наминав і бульйон, і піріжки з курячим фаршем.

Раптом гер фон-Рінке зовсім нетактовно зареготав:

— Майне лібере герн! — зареготав він. — Найсмішніше я приховав на кінець. А найсмішніше—це те, що країни-„пере-

можці" самі відмовляються вже брати з Німеччини репарації. Ха-ха-ха, майне герн, це був би чудовий парадокс, якби тільки це не була голісінька правда! Країни-„переможниці“ не воліють репарацій, щоб не руйнувати своєї власної промисловости. Хі-хі-хі! Проклятий шваб, гукають вони, він навмисне дав себе перемогти, щоб тепер, виплачуючи данину, зруйнувати нас — тих, що ту данину одержують!“ Ох-хо-ха-хі-хе!

Гер фон-Рінке мало не качався по підлозі в нападі реготу й патріотичного тріумфу. Проте, він мав рацію.

Сер Ейбл, мсьє Абель та містер Хо трохи зблідли, але мали мужність стримувати себе й триматися назовні спокійно. Містер Хо навіть почав був сьорбати бульйон.

Гер фон-Рінке враз ушух. Він заспокоївся так само раптово, як і вибухнув реготом допіру. Він знову встромив люльку під вуса й пустив над наші голови густезну хмару сивого диму. Після того він заговорив. Голос його цілком змінився на цей раз. Він не захлинався вже на низах і не вищав на горових нотах. Він, навпаки, набув дзвінкого металевого тембру, як це буває в військових командирів перед вишикуваними лавами муштрованих солдатів.

— Чортова Франція! — скомандував він. — Зганьбила й пограбувала нас! Вона ненажерливо тягне з нас останнє! Але вона зажереться й лусне! Тоді ми прийдемо плюнути в її мертве лице!

Холодом смерти війнуло від його слів. Холодом смерти з бойовищ. Сморід гнилої крові, солодкий пах пороху, отруйні пахощі газової атаки вдарили нам у ніс. Здавалося, тисячі трупів лежали вже довкола нас. Здавалося, стогін калік бринів в отруєному повітрі. Здавалося, бриніла зброя.

Але то була галюцинація, яку зрозуміє кожний, хто вийшов живий з боїв війни чотирнадцятого року. То була лише галюцинація: дзвеніли виделки, бринів гомін, пахло їстивним, хмари диму знімалися з мирної люльки гера фон-Рінке. Іскри від цієї люльки досить, щоб запалити велику пожежу.

— Ми плюнемо таки в мертве лице Франції! — повторив ще раз і ще лютіше гер фон-Рінке.

Це було вже занадто. Мсьє Абель остаточно зблід і захитався, неначе готовився впасти в зомлінні. Його очі прикіпили до люльки гера фон-Рінке. Його рука тихо скрадалася до виделки.

— А! — зарепетував він саме тієї хвилини, як ми всі — я, просто Рінке, сер Ейбл та містер Хо — кинулися до нього. Я метко схопив виделку, сер Ейбл та містер Хо притисли його з двох боків до стільця. Просто Рінке налив води й подав її мсьє Абелеві.

Цокотячи зубами об вінця склянки, ввесь тремтячи з нестриманости свого південного темпераменту, мсьє Абель

зробив кілька ковтків. На цей час уже всі офіціанти на чолі з метр д'отелем та й самим завідувачем ресторану стовпилися довкола нас. Багато відвідувачів посхоплювались із своїх місць, перелякані бойовим покликом мсьє Абеля. Один із них кремезний юнак, що обідав біля сусіднього столика — уже встиг скинути піджака, засукати рукава й стати в позицію, готовий за туром боксу дорого продати своє життя. Він був, певна річ, американець.

Тим часом мсьє Абель похитав головою й відсторонив губами склянку з водою. Кров поволі верталася до периферійних судів його лица. Він заспокоювався.

— Пусте,—нарешті, сказав він.—Пробачте, панове, це був невеличкий перебій серця. Кляте серце. Я зіпсував собі його на війні. Ці кілька чарок мало не призвели мене до нападу... до сердечного нападу. Мені зовсім не можна вживати горілки.

Ми відпустили мсьє Абеля й, легко зідхнувши, посідали. Кремезний американець відкачав рукава й надів піджака. Він посміхнувся до просто Рінке, що, користаючи з загальної метушні, тихцем відсунув від тарілки мсьє Абеля і ніж, і навіть ложку. Розчаровані офіціанти розійшлися по своїх місцях. Ресторан поступово заспокоювався. Заграла музика, виделки відновили свій бойовий брязкіт.

Тільки один гер фон-Рінке зберіг під час цього коротенького інциденту абсолютний спокій. Він узявся до охололої печені.

життя на пляцах, кордах, треках, ровндах і дромах

Кремезний американець відкотив рукава й надів піджака. Мені здалося — він був дещо розчарований.

Проте, його можна було зрозуміти. Не перший день і не перший місяць — видно було — живе він в СРСР і хочби тобі один раз із кимось побитися на бокс! Нудні люди заселяють цю країну... Нікому навіть звихнути щелепу.

Посміхнувшись до Рінке, він сів і розчаровано присунув до себе свою тарілку.

Біля нашого столу запанував спокій. Усі взялися додати суп. Мсьє Абелеві повернуто його ложку, ніж та виделку. Він тепер копирсав ними в салаті. Гер фон-Рінке глушив пиво. Просто Рінке похмуро мовчав. Проте, і всі інші також нічого не говорили.

Чекаючи на зміну страви, я роздивився навкруги. Людей у ресторані вже трохи поменшало. Багато хто, хутенько пообідавши, вже пішов. Многоязыке інженерство поспішало. Воно не мало часу справляти гуді по ресторанах. До ресторану воно приходило переобідати. Мій погляд мимоволі знову за-

чепився за кремезного американця, якому так кортіло розі-м'яти свої м'язи та трохи пооббивати кулаки.

Проте, на нього варто було й подивитися. Постать його була надто характерна. Це був непоганий, стовідсотковий екземпляр „американця“. Громадянина USA, певна річ. Одначе це не був довготелесий та блідошкурый бльондин із прозо-рими безколірними очима — нордичний, вивезений з Англії — і мало поширений в ПАСШ тип, дарма, що саме такий тип канонізується за щироамериканський. Канонізують його аме-риканські аристократи, міщани та інші клерки й мільйонери з цілком зрозумілих і поважних для USA причин. Тонкошку-рого бльондина ніяк не можна запідозрити в тому, що по жилах його предків текла якась „кольорова“ кров — індійська чи негрська — що є, як відомо, найтяжчий злочин в Америці.

Крім того, і найвідоміший в ПАСШ учений, містер Осборн, довів уже, як двічі два — чотири, що бльондини розумніші, талановитіші й щасливіші від брюнетів, належачи взагалі до вищої категорії людей. Містер Осборн, проте, й сам був старий лось. *

Отже, навпаки, об'єкт моєї уваги був стовідсотковий екзем-пляр щирого американця, але — не такого, яким хочуть, щоб він був, а який він справді є. Він був кремезний, довготеле-сий, смуглявий брюнет із запозиченими від індіців гострими чорними очима та рівним твердим волоссям. Крім того, він був стрункий, пружний, жилавий, дужий та моторний — неначе юнак. Видно було, що випереджувати, вигравати, перемагати, здобувати призи та ставити рекорди на плячах, ровндах, тре-ках, кордах та всяких дромах — не було для нього випад-ком, рідким щастям, а звичайнісньким собі ділом. Спортивна досконалість випромінювалась із кожного його м'яза. Років йому було з тридцять п'ять.

Я придивився уважніше. Щось надзвичайно знайоме світи-лося в рисах його лица, в самому контурі його постаті. Кате-горично — десь, колись я вже бачив цього чоловіка. І не один раз.

Я придивився ще уважніше.

Чорт його бери! Ну ж, певна річ, я не помилився! Та ж я знав не тільки його самого, а й цілу його родину. І жінку, і батька, ба навіть самого діда!

Ах, ти ж довготелесий боксер! Це ж твої предки конквіс-татори на тонконогих мустангах ганяли довкола Великих озір, полюючи за скальпами сердешних траперів-індіців... Це ж вони — піонери — переганяли за Алегани свої гурти, табуни, череди, отари, зграї, рої, сагмали... Це ж вони — колоністи — валили й корчували незаймані ліси на верхоріччях Мусурі,

* Клюб „лосів“ дуже поширений в ПАСШ аристократичний і патріо-тичний клуб. Організація надзвичайно реакційна й шовіністична, зокрема — антинегрська.

торуюючи шлях хліборобству... Це ж на них заробляли свої гонорари літературні фальсифікатори—Майн-Ріди та Фенімори Купери!

Ах ти ж цибатий розбійнику-цивілізаторе!.. Я знав твого дідуса! Я знав його ще замолоду. Такий же, як і ти, був з нього герой-парубок. Тільки що шкурою трохи блідіший та волоссям не такий чорний. Він гарцював ковбоєм у преріях Техасу... Потім потягло його на легший хліб. Він пішов на Захід по золото. Він промивав золотодайний пісок у басейнах Кольорадо, Ріо-Грандо, Сакраменто, Колумбії, Юкона. Це ж він і охристив цими іменами дикі бистрини неосвоєних іще великих річок. Трудне було його життя в пароксизмах золотої пропасниці—в страшних хащах старої Каліфорнії, стрімких ущелинах жажних урвищ Сьєри Невади, лютих снігах Кльондайку. Своїми кістками він заклав там скрізь теперішні великі й багаті міста. Це ж він збив собі першого барака там, де пишаються тепер найбагатіші міста західних штатів сполученої держави. В холодному Довсоні твій дід, тоді ще кременезний волоцюга, від якоїсь маловідомої йому заробітчанки—квартирники народив твого батька. Сповнений батьківської ніжності, він потаскав хлоп'я за собою на південь, коли зрозумів, що не старателі багатіють на золоті. Він повернув на південь і вмер десь із перепоею на будівництві трансконтинентального великого залізного шляху.

Твій батько копав руду в копальнях штату Небраска. В Оклагомі він таскав вугілля з найглибших шахт. Він вийшов на десятника і марив за невеличке копальницьке підприємство. Але віддівський ковбойський дух бурлакування раптом кинув його аж під Гудзонове море. Він гатив там річки, ставив млини, шлюзував води незайманих іще потоків, переливав могутність водяної течії з лона річищ на тонкі дроти течії електричної. Він умер, проте, десь у Канзасі, чи в Новій Мехіці, де смоктав живе золото—нафту: батьківська кров золотостарателя пригнала його туди аж під старість. Він придбав діляницю, він смоктав. Він лопнув і збанкрутував під тиском наступу великого підрядництва, яке пишеться тепер нафтовими королями, зробивши свою королівську корону з власного золота твого батька.

Твій дід шукав собі волі й легкого заробітку. Але легкий заробіток важко заробляти, а волі не буває там, де є неволя. Твій батько збагнув усі переваги осілости, але відбатьківська піонерська кров—історична місія непосидючости—ганяла ним по тисячах кілометрів, сотнях пригод та десятках професій. Під старість він захотів розбагатіти й осягти своє щастя в заможності, але мільйонерство—то вже не його історична місія. Відомо бо всім, що в Америці для того, щоб зробитися мільйонером, конче потрібно наперед народитися вуличним хлопцем-газетярем чи папіросником. Хто не народився ним,

тому й годі пнутися на мільйонера. Твій батько знехтував цією стовідсотковою істиною і він загинув.

Проте, тобі на цьому пощастило. Хочби вже тому, що ти вже зробився городянином і в твого сина є шанси зробитися вуличним хлопчиком, отже й мільйонером. Тобі пощастило, бо в технічній школі на нафтовому клині Лос-Анжелоса ти встиг здобути інженерську освіту. Подякуй же пам'яті твого батька.

Ах, ти ж довготелесий боксер! Пригадую, як ти мурував домни над озером Мічіган. Ти спеціалізувався на будівничих роботах, зокрема на технічному будівництві. Ти ставив заводи у Пітсбурзі, в Портланді, в Чікаго, Анжелосі, Бірменгемі, нарешті, Детройті. Сам містер Форд разів зо два потис тобі руку і разів зо три ляснув по плечі. Бо з тебе вийшов зовсім не поганий організатор і виконавець арматури й монтажу. Дід та батько відказали тобі свою сміливість, упертість, метикуватість практичний глузд та гострий і глибокий зір. Переможний, похід і світовий наступ американської техніки й індустрії відбувся з твоєю безпосередньою участю. Більше — на твоїх плечах. Тих самих, що по них ляскав тебе сам містер Форд.

Це ж ти робив на компанії та трести, що твоїми руками поробилися мільярдними підприємствами. Це ти переробляв старосвітський провінціальний континент, заселений нащадками середньовічних адміралів, що прокралися, та генералів, що провоювалися, і котрі ніколи ні генералами, ані адміралами не були, — на наймодернішу країну старого цивілізованого світу. Це ти перекроював майнрідівську романтику ласо, вігвама, блідолицього брата, томагавка, люльки миру та прерій на джекклондонівську поезію вольової людини, доляра, бокса та спекуляції. Це ти з дикої мітичної країни одчайдушних мисливців, шляхетних пастухів, побожних работорговців, місіонерів—шукачів пригод, заповзятих хліборобів, відважних, як завойовники, та невдалих золотосгарателів і геніяльних бандитів — робив цивілізовану державу берких до всього ділків, романтичних комісіонерів, неповторних спекулянтів, поегів гешефтмахерства, облудних і своєкорисних пасторів, хлопчиків-газетярів, мільйонерів, спортсменів, президентів, кіноакторів, королів, богомазів та дрібних жуликів. Це ти робив країну запаморочливих чисел, надзвичайних багатств, неперевершених рекордів, смертоубивчої реклами й несподіваних парадоксів. Це ти. Це роблено твоїми руками.

Твоїми руками написано й фалшиву, як усі поеми, поему під популярною назвою „Просперіті“...

Твоїми, довготелесий боксере, руками. Але — що ж маєш від того ти, нащадку своїх предків, дідів онуче та батьків сину? Ти — дитина країни опоетизованого практицизму та убожуваного зиску? Чи не спровоковано тебе, як якогось жалюгідного романтика?

Ось тобі твоє життя — воно розділене якраз надвое. Дванадцять годин на добу ти віддаєш тому, хто платить тобі гроші. Гроші платять тобі за твою талановиту участь у промисловій гарячці й конкуренції. Ти ж не робітник, щоб мати регламентовану від профспілки робітну днину. Ти — шеф, ти працюєш ненормовано, пересічно дванадцять годин. Другі дванадцять годин, зате, належать тобі. І ти ділиш їх надвое: шість годин спиш, шість годин власне живеш.

Що ж робиш ти з цими шістьма годинами, в які ти власне й живеш? Ти знову ділиш їх надвое: між елем та Елею. Ель, як відомо — горілка. Елі — твоя жінчина: жінка чи коханка.

І Елі також ділить своє життя надвое. Половину вона спить. Другу половину вона ще ділить надвое. Шість годин — релігії, сукням, манікюрові та пляоткам із подругами. Шість годин — іще раз надвое: три для тебе, три — щоб зраджувати тебе.

Куди діваєте ви ці три ваші спільні години? Півтори годин ви тратите на кіно, або цирк. Півтори години — на втіхи в ліжку та сварки.

Таке твоє життя, славетного спортсмена. Спортсмен із тебе й справді славетний та заповзятий! Для чого бо інакше ти б мурував домни? Ти — не член акційної компанії, не заінтересований в її прибутках, а тільки — в своєму утриманні? Для спорту. Для чого ти будував найдовші в світі залізниці, найпотужніші в світі заводи, найглибші шахти, найбільші пароплави? Для спорту. Що таке твої перемоги, перевершення, рекорди? Спорт. Для чого ти п'єш? Пити — спорт. Бо в Америці сухий закон, а заборонений плід — найсолодший. Чи ти кохаєш свою Елі? Ні — це спорт. Ти відбив її в свого друга виключно з романтики конкуренції. Твоє життя для тебе — тільки спорт. Ти — волоцюго і спортсмене!

Чого ж ти забрів тепер до нас, непосидюго? Для чого з поживклих, неначе прерії, сторінок Ріда, Купера, Бретгарта, із нових перевидань Лондона, Сінклера, чи Драйзера, простісінько з книжками Дос-Пасоса — приперся ти, дідів онуче та батьків сину, до нас у країну, якої ти не розумієш і яка не розуміє тебе? Чи тобі зробилося нудно, що надто вже легко здобути Еліну прихильність, а пляшку елю ще легше придбати в мокрій Канаді?

Ти приїхав сюди того ж, чого діда твого кидало з-під тропічних прерій Техасу аж до полярного Кльондайку. Того, чого батька твого перекидало з-під Гудзонова моря до нафтових озер Канзасу.

Ти ходив валити й корчувати ліс у Дакоті під пшеницю? Але на нові ґрунти хто ж кине зерно? Пшеницю в ПАСШ палять паровози на залізницях. Це ти сконструював спеціальну паливню під зерно.

Ти ходив будувати залізниці. Але нових залізниць у ПАСШ тепер ніхто не будує. Навпаки — здирають рейки й кидають їх у домни на перетоп. Це ти знайшов удосконалений спосіб легко руйнувати залізничу колію.

Ти будував домни. Так, у ПАСШ тільки за ці два роки закрито їх аж сто п'ятдесят. Це — саме ті домни, які ставив нещодавно ти сам. Тепер ти їх валиш. З легким серцем руйнуєш ти те, що зробив власними руками.

Тепер от ти приїхав до нас. Ти приїхав до нас, як твій дід до Техасу чи Кльондайку, а батько до Канзасу чи Каліфорнії, бо тут відвойовуються нові землі, бо тут ставлять заводи й мурують домни. Тобі однаково — що й для чого робити — вести залізні шляхи, ставити заводи, мурувати домни. Ти повинен почувати себе завойовником. Тобі важить самий спорт.

Гляди, волоцюго-спортсмене, не прорахуйся! У ПАСШ останніх аборигентів червоношкірих загнано на резервації. Це твоїми руками їх туди гнано. Червоношкірих зарезервовано на найнижчому щаблі суспільного життя. Це також зроблено не без тебе. Гляди! Тут аборигени зруйнували свої резервації. Вони поклали свій вігвам на плечі і пішли. Томагавк і ласо у їхніх руках. Тонконогий мустанг на припоні. На мустанга можна сісти. Можна змахнути томагавком. Можна гукнути „а-о, а-о!“ Можна накинути ласо й на твою шию.

Тебе притаскала сюди романтика та закон боротьби за існування. Але ж ти знаєш, що таке закон Лінча?

— Ні! — скрикнув раптом мсьє Абель. Ні. Ви не враховуєте світової ситуації.

Я здригнув, раптом сполоханий на своїх думках. Усі ми боязко насторожилися. Просто Рінке скосив очі на виделку в руках мсьє Абеля. Були підстави побоюватися повороту нападу.

Дійсно, мсьє Абель адресувався до гера фон-Рінке. Але обидва вони були цілком спокійні. Гер фон-Рінке поглядав на мсьє Абеля навіть співчутливо. Адже й досі не знав він, що перед ним сидить француз. Він мав його за ельзасця. Певна річ, якби знав він, що то француз, він не сів би до нашого столу й тим паче не забалакав би до мсьє Абеля.

— Ах, репарації... — сумно зідхнув мсьє Абель. Це певне, Франція забирає їх з Німеччини, але ж мало не сповна все вона віддає Британії на покриття своїх військових боргів.

На цій мові мсьє Абель кинув зовсім такі неприхильним оком на сера Ейбла, неначе сер Ейбл був не скромний собі промисловець-мільйонер, якому, як відомо, цілком байдуже, де обертати свої капітали — в рідній чи в чужій промисловості — а якийсь повноважний представник Британської імперії.

Сер Ейбл цей неприхильний погляд негайно ж повернув мсьє Абелеві.

— Ви говорите це ні до чого, мсьє, — сказав він. — Вам добре відомо, що чисто все, а може ще й докладаючи, Англія віддає за океан на сплату своїх безпосередніх боргів Америці?

— Поза тим! — знову скрекнув мсьє Абель. — А хіба Франція не сплачує своїх безпосередніх боргів Америці.

Тепер уже вони вдвох схрестили гнівне проміння своїх очей на безстрашній фізіономії містера Хо.

Містер Хо їв біфштекс.

— Хо? — ковтнув він кавалок. — Позичене треба сплачувати, панове.

— Майне лібере герн, певна річ! — весело підкинув і гер фон-Рінке. — Німеччина он сплачує навіть те, чого вона й не позичала.

— Так, — похмуро відгукнувся й просто Рінке. — Америка здорово забагатіла на війні.

Сер Ейбл та мсьє Абель завовтузилися на своїх стільцях.

— А французи... — почав був мсьє Абель.

— ...І англійці... — перебив йому сер Ейбл.

— ...накладали власним життям! — докінчили вони в один голос.

— Не треба було воювати, — сказав містер Хо, піславши до рота чергового кавалка.

Гер фон-Рінке хіхикнув.

— Ну, знаєте! — випростувався сер Ейбл, поглядом запрошуючи мсьє Абеля підтримати його. — Америка, коли не помиляюся, також, хоча й пізно, але взяла таки участь у війні?

— Отже й повинна теж відповідати за її наслідки! — підтримав його мсьє Абель. — Вона також повинна взяти частину втрат на себе.

Містер Хо поклав ножа. Непорозуміло поглянув він на своїх колег і співрозмовців.

— Даруйте мені, панове! — здивувався він. — Але за які такі „втрати“ говорите ви? Переможена Німеччина відшкодовує втрати країнам-переможцям. Англія та Франція одержали території, колонії, мандати. Англія та Франція одержали нові джерела сировини. Англія та Франція відтягали в Німеччини її вугільні та металеві бази, вони забрали її флоту, вони зовсім знесли свого ворога. А—що дісталося Америці? Нічого. Ані території, ані колонії, ані мандатів, ані баз сировини, анічогісінько! Америка нічого й не хоче від Англії та Франції. Тільки те, що Англія та Франція взяли в неї. Чи не так?

Гер фон-Рінке знову хіхикнув.

— Дозвольте! — скипів мсьє Абель. — Америка заробила на постачанні під час війни.

— Вона зекономила свої живі й продукційні сили, розпочавши війну аж під кінець самої війни! — спокійнішим тоном, але не менш обурено, констатував сер Ейбл.

— А тепер іще й править борги!

— Не Америка підбурювала Англію та Францію воювати. Навпаки вона встряла у війну аж тоді, як довелося вже рятувати притиснуті німцями Англію та Францію.

— Дозвольте!!—тепер уже вдвох заволали сер Ейбл та мсьє Абель.

— Не треба було воювати!—роздратовано перепинив їх знову містер Хо.—Не треба було воювати!

— Але ж дозвольте!!!

Тут гер фон-Рінке визнав за потрібне взяти на себе функції голуба миру.

— Майне лібере герн!—миролюбно й добродушно заспівав він.—Але ж заспокойтеся, будь ласка! Для чого ці чвари? Ви ж розраховуєтеся німецькими грішми...

Ця мова й справді дещо отверезила суперечників. Вони примовкли. Сердито поглядаючи один на одного, вони повернулися до своїх тарілок.

Просто Рінке поглянув на годинника.

— Гер фон-Рінке,—сказав він до свого компатріота.—Вже скоро нам треба йти. Ми мусимо йти на загальноміську конференцію чужоземних спеціалістів,—пояснив він мені.

Ресторан тим часом порожнів. Видно було, що всім треба було йти на ту конференцію, і кожний поспішав перед тим іще забігти додому. Моїм патронам нікуди не треба було поспішати, але й вони запрацювали ножами в прискореному темпі.

Знайомий уже мені довготелесий американець із сусіднього столика в цей час покінчив з обідом. Він устав і запалив свою коротку люлечку. Гер фон-Рінке йому кивнув, вони були знайомі. Американець постукав себе по руці, де був його годинник.

— Пішли?

Він підійшов до нашого столу й чемно вклонився до всіх. Тепер зблизька я міг краще його розглянути. Це, одначе, й не було потрібне: він був саме такий, яким видався мені оддала.

— Я думаю ковтнути ще кави,—відказав на його миги гер фон-Рінке.—Сідайте до нас, перехилимо по одній.

Американець не відмовився. Гер фон-Рінке та просто Рінке потіснилися й він підсунув свого стільця до нас. Перед тим, як сісти він відрекомендувався. Звався він містер Майкл Сміт. Меткі офіціанти вже поставили перед кожним із нас по чашечці з кавою, чорною та запашною, як і належить каві. Містер Майкл Сміс, не зраджуючи свого походження з країни сухого закону, негайно ж узявся до картки вибирати лікери. Він вибрав їх аж шість гатунків.

Одначе, не сразу судилося нам приступити до кави та лікерів Майкла Сміта. Тільки-но взялися ми до нього,

аж поява якоїсь нової й доволі таки чудної істоти мимоволі притягла нашу увагу.

Ця істота й справді справляла чудне вражіння, і тому варто сказати за неї дві слові докладніше.

Здоровезні півчеревики на товстелезних гумових підшвах, високі блакитні панчохи на тонких і довгих ногах, широченні шаровари, що теліпались наче парус у штиль на морі та й цілий крій костюму блакитної вовни — все це виказувало в цій новій істоті такого ж чужинця, як і всі інші, що зібралися тут.

Але голова його зраджувала таке перше вражіння й мимоволі глибоко вражала. Вона була наче відрубана в когось другого й пересаджена зверху власника перейменованої щойно одержі. Мало того — здавалося, що голова ця взагалі взята звідкілясь, з іншої епохи, або принаймні — з іншої країни світу.

На цій голові росло довжелезне ще й не покірне волосся. Цілий куш. Де куш! — хачі, джунглі, незаймані ліси патлатого до плечей, довгого чорносивого волосся. Таке волосся колись не за нашої пам'яті, носили православні попи та навіжені поети. І це волосся, можна було закластися на щобудь, не розчісувалося щонайменше з часів приїзду цього чужоземця з своєї країни до нас в СРСР.

Волосся, одначе, росло в нього не тільки на вершку голови, там, де волоссям й належить рости, а ще й з усіх інших боків голови: зісподу, з боків, спереду. Тобто — на шії, на горлі, на підборідді, на лицях, на лобі, навіть — стирчало з носа, вух. Я подаю такий опис зовсім не для літературного учуднення розуміння „бороди“ та „вусів“, а тільки для більшої наочності, бо ні вусама, ані бороною ні в якому разі не можна було назвати все те, що повиростало на фізіономії чужого прихоська.

З-під цих диких порослів волосся де-не-де просвічувало око, де-не-де білів зуб. Я не хотів би, що мої діти зустрілися з такою личиною поночі.

— Гер професор! — скрикнув фон-Рінке.

— Професор — Вайлігер, — сказав просто Рінке.

— Гальо, професор! — привітав його й Майкл Сміт.

Почувши своє прізвище, страшна личина, що, як виявилося, була професором Вайлігером, підкотилася просто до нас.

— Ху! — із свистом видерся з грудей професора Вайлігера одчайний стогін, коли він упав у креселко, підсунуте заповігливим фон-Рінке.

Потім гер професор ущемився пальцями в свої дикі хачі й затермосив свою голову з такою експресією, що страшно було, як би він її собі не відірвав. Сивочорне волосся посипалося з усіх боків і найперше нам у каву.

— 801!—зарелетував професор Вайлігер.

Треба сказати, що чудна, надто експресивна й взагалі незвична поведінка гера професора нас усіх трохи збентежила. Сер Ейбл був і зовсім шокований. Він пробурмотів щось не дуже ласкаве на адресу нашої з вами варварської батьківщини, в якій, мовляв, навіть цивілізовані чужинці перестають бути культурними людьми. Проте, сер Ейбл був взагалі іпохондрик і в нападі мізантропії втрачав свою флегматичну безсторонність.

— 801!..—повторив іще професор, патляючи свої джунглі.

— О?—невимовно здивувався Майкл Сміт, дарма що йому, як американцеві, за компетентними свідченнями знавців американських темпераментів, ні в яким разі дивуватися не належало. — О?!—все ж таки здивувався він.

— Та що ви кажете? — ще більше вражений скрикнув просто Рінке.

— Гох!—гукнув гер фон-Рінке й перехилив чарочку, забувши, що в ній зовсім не горілка, а лікер.

Ми, тобто—я, сер Ейбл та мсьє Абель—нічого не розуміли. Містер Хо щось таке догадувався: на цифри він мав особливу інтуїцію.

Гер професор тим часом добув носовичка й протирав ті частини обличчя, які місцями позалишалися непорослі волоссям. Він спітнів. Віддих із свистом та шелестом видався з його грудей. Видно було, що професор біг бігцем принаймні з півкілометра.

Я нишком підштовхнув ліктем просто Рінке.

— Що трапилося й хто це такий? — поспитав я його стиха.

— Та це ж професор Вайлігер!—здивувався він.—Як, ви не знаєте за професора Вайлігера?!

Я, на жаль, ніколи й нічого не чув за професора Вайлігера. Очевидно, це було дуже соромно не знати професора Вайлігера, і з цим ганебним незнанням треба було ховатися. Але цікавість допікала мене. Почервонівши, я признався в своїй непоінформованості.

— Професор Вайлігер, — поблажливо поінформував мене Рінке,—австрійський німець. Це світова наукова сила. З його книжок учаться десятки тисяч студентів по всіх закутках земної кулі. Його фах—бетон. Професор Вайлігер зовсім не працює тут на будівництві, як я, гер фон-Рінке або містер Майкл Сміт—гер професор приїхав з науковою метою в бетонувальних роботах на будівництвах Радянського Союзу.

— Ах, гер професор приїхав повчитися в наших бетонувальників?—нарешті, зрозумів я.

— Не повчитися!—суворо поправив мене гер фон-Рінке.—А вивчати! Гер професор уже надто вчений.

— Ага!—сказав я.—Ну-да.

Гер професор тим часом дещо заспокоївся. Він дав спокій своїй шевелюрі й узявся до бороди. Зісподу догори він розчісував її п'ятернями, наче величезним гребінцем.

— 801...— простогнав він з-під бороди.

— Видно було, що це число чомусь глибоко вразило гера професора. Боячись, що він так нічого більше й не здолає сказати, я вирішив підпомогти йому. Зрештою, це був мій обов'язок гіда.

— Вас іст дас 801? — запитав я його. — Хіба це вже так багато?

Але другої хвилини я вже пожалкував за тим моїм, мабуть, нешляхетним запитанням. Від моїх слів екстаз у професора Вайлігера відновився. Проте, були й позитивні наслідки—професорова увага зсунулася з мертвої точки—язик йому розв'язався.

— Вас іст дас?! — поскаженів він.— Унмегліх! Дас іст унмегліх.

— Вас іст унмегліх?

— 801 іст унмегліх!

— Унд вас іст мегліх?

— Мегліх іст нур 501!

— Ага!

Тепер усе було зрозуміло.

Словом, діло було таке. Гер професор Вайлігер — найбільший знавець та теоретик справи бетонування — на підставі довголітньої наукової експериментальної роботи, на підставі довгих і складних обчислень установив, що максимальна кількість бетонозамісів на восьмигодинну робітну днину це є 501. Півжиття потратив професор Вайлігер на те, щоб дійти найточнішого наукового показника. Другу половину життя професорові пришлось віддати на те, щоб пропагувати свій показник, щоб учити студентів — будівничих цього світу доходити таких результатів у практичній роботі. Треба сміливо признатися, що практично це рідко щастило. Вирахунки професора Вайлігера були надто поетичні. Вони були теоретичні. Власне кажучи, вони лиш відзначили „межу можливого“, але ніхто й не збирався доходити такої страшної, просто таки містичної межі. Адже, по той бік цієї межі було вже „неможливе“, було щось таке, чого й уявити не можна, щось просто надприродне. Мороз дере поза шкурою, коли тільки подумати про межі можливого та про їхній „той бік“. На будівництвах звичаєм виконувалося сто, двісті, триста, ну, нехай чотириста замісів.

Але от минулого року професор Вайлігер прочитав десь у якійсь віденській газетці, що на будівництві харківського тракторного заводу дійшли аж 801 замісу. Професор Вайлігер поблажливо посміхнувся. Це було неможливе. Правда, сам професор Вайлігер ніколи не замішував бетону, але він був

великим знавцем теорії, і ця теорія число-в-число показувала, що межа можливого є 501. Професор Вайлігер поблажливо посміхнувся: очевидно, що це була друкарська помилка. Він подзвонив до редакції газетки. Він вимагав спростовання. Одначе, газетка не була в цих справах компетентна, відомості ці вона передрукувала з другої, і ніяким способом не можна було знайти винного в цій помилці. Професор Вайлігер був великий теоретик, людина надзвичайно принципіальна, надзвичайно амбітна в справах свого фаху і, крім того, педантична. Словом, професор Вайлігер був німець, дарма що австрійський.

Отже, професор Вайлігер пішов до міністерства, взяв паспорт, купив транзитного квитка й приїхав до Харкова.

Професорові Вайлігерові, проте, не пощастило. Поки він брав паспорт, купував залізничного квитка та пакував валізу, харківський тракторний завод устигли вже добудувати. На день приїзду гера професора завод випускав уже по сто тракторів на день. Професорові Вайлігерові показали документи. Документально потверджувалося професорові Вайлігерові, що дійсно зведений батальйон бетонярів під проводом товариша Сидоренка дав на зміну 801 заміс. Але документам професор Вайлігер не повірив. Тоді йому запропонували пройтися поруч, де будували другий велетенський соціалістичний індустрії — харківський турбінний завод.

Гер професор пішов. На риштованні гер професор побачив червоноголових дівчат, хлопців із розхристаними грудьми. Дівчата й хлопці були начисто вимашчені в цемент та вапно. Гер професор вирішив, що то якась школа прийшла на риштовання з екскурсією й повимашувалися об риштовання та інструмент.

Гер професор сам був батьком, і батьком, треба сказати, суворим, і тому він подумав про те, що цим діточкам здорово має перепастися від їхніх батьків за попсовану одіж.

Хлопці та дівчата й справді здебільшого були ще учні та студенти, середнього та старшого комсомольського віку, але вимасилися вони в цемент та вапно тому, що робили на бетонуванні коло бетонярок. Це вони й давали вісімсот замісів на день.

Життя професора Вайлігера було розбите. Розбиті були обидві половини — і та, коли професор Вайлігер робив свої обрахунки, і та, коли професор Вайлігер викладав свої обрахунки студентам усього світу. Було від чого розпатлати волосся. Від молодих бетонярів професор Вайлігер довався, що й вони на своїх ЦІП'івських курсах училися бетонувати з його, професора Вайлігера, підручника...

Історія професора Вайлігера нас усіх глибоко зворушила. Ми подарували йому його нестриману поведінку, його розпатлане волосся, що окремими довгими волосинками літало

тепер у повітрі, чіплялося нам до піджаків та сипалася в чашечки з кавою. Хто як умів, силкувався висловити йому своє співчуття.

— Цього не може бути, але це є...— нескінченно товк гер професор.— Цього не може бути, але це є... Цього не може бути, але це є...

— Заспокойтеся майн лібер гер професоре, — ніжно потис йому коліно гер фон-Рінке, dokonуючи й далі ролю миротворця.— Розважте й скажіть нам краще, як же таке могло трапитися?

— Вони зфалшували щось!— скрикнув мсьє Абель.

— Безперечно!— підтримав його сер Ейбл.

— Я бачив на власні очі!— заволав гер Вейлігер.— Цього не може бути, але це є.

— В такому разі вони зробили це виключно для пропаганди!— не здавався проникливий сер Ейбл.

— Хай там що, але ж— зробили!— подав голос просто Рінке.

Майкл Сміт поклав свою широку долоню на стіл. Чашечки та чарки тихо задзвеніли.

— Кривди геть!— сказав він.— У нас в Америці я знаю випадки виконання норми професора Вайлігера, 501. Але от, коли я торік робив на Дніпрельстані, то в нас...

Гер фон-Рінке перебив його.

— Як же таке могло трапитися, майн лібер гер професоре? У ваших обрахунках, майн лібер гер професоре, не могло бути помилки. Світова практика стверджує це: адже, досі ніде в світі не траплялося перевищити встановлені вами межі?

Гер Вайлігер хрипко зідхнув. Його руки мимоволі потяглися до пател.

— В обрахунках немає й найменшої помилки. Я перевіряв їх п'ятнадцять років. Технічний бік також зовсім не вдосконалений проти відомих способів замісу, він точнісінько такий, як і скрізь. Але...

— Але?

— ...але в них є ще щось таке, що вони звуть...

— Звуть?

Професор Вайлігер задихнувся. Всі ми нетерпляче чекали, коли він віддихає. Особливо нетерпеливився я, бо мені кортіло розповісти герові Вайлігерові те, що я оце щойно згадав. А згадав я, що рекорд вісімсот одного замісу вже перевершено. Той же комсольський батальйон товариша Сидоренка на всесоюзному змаганні дав 937 замісів.

— ...Ударництвом та соцзмаганням!— вихрипів, нарешті, гер професор.

— ...на Дніпрельстані,— кінчив тим часом свою мову й містер Майкл Сміт,— то в нас бригада бетонярів— бригади-

рів Дудника, Колоуса та Фляжка — перевершила всі відомі досі рекорди і дала на зміну аж 1277 замісів.

Це було жорстоко.

Гер Вайлігер випустив свою шевелюру з своїх чіпких пальців і зовсім мовчки скотився з фотелі на підлогу...

dr Schlesinger робить мені п о д а р у н о к

З тілом професора Вайлігера було добіса мороки.

Його треба було перевертати з одного боку на другий, знімати піджака, розв'язувати краватку, відстібати комірця, послабляти всі застібки та гудзики. Ну, словом — робити все, що приписують на такі випадки елементарні правила швидкої допомоги. Опріч того треба було ще й відшукати між професоровим волоссям голе місце, куди б можна було хлюпнути водою.

Коло цього поралися кілька офіціантів на чолі з завресторану та за головним проводом гера фон-Рінке. Для виконання процедур тіло перенесено до туалетної кімнати. Майкл Сміт експортував його туди і, повернувшись, повідомив, що гер професор уже потроху очунок.

Сер Ейбл, мсьє Абель та містер Хо з глибоким зворушенням та мовчазним обуренням наполягли на десерт. Вони були живими свідками, до чого доводить чоловіка диктатура пролетаріату та її штучки.

Просто Рінке, проте, виявив несподівану байдужість до зомління людини германської нації. Він не пішов за тілом гера професора й залишився чекати на гера фон-Рінке, з яким він мав іти на ті збори чужоземних спеціалістів — біля нашого столу. Слово по слову ми з ним розбалакалися.

Рінке був іще молодий хлопець. На війну його забрано з передостанньої кляси гімназії. Він воював рік і був поранений саме напередодні замирення. Видужавши від ран, він педантично повернувся до гімназії й терпляче довчився ще півтора року. Аж тоді він вступив до технічної школи, яку й закінчив двадцять сьомого року. В Німеччині залишилися стара фрау Рінке — вона відмовилася їхати до „цих безбожників комуністів“. Дружину свою Марію-лізу Рінке вже два місяці як виписав до СРСР. Вона з фаху дробляр і працює в проектбуді. І Рінке, і Марія-Еліза, і сама стара фрау Рінке, що живе тепер на гроші, які висилає їй її укоханий та біднесенький (живе ж серед тих недобрих комуністів!) Фріц — віддавні берлінці, походять з десятиколінних герів професорів герів правників, герів інженерів та герів бухгалтерів. Жодна з тих генетичних віт ніколи надто заможна не була. Рештки того, що в них було, вони втратили на інфляції.

На другому ж турі розмов у нас із Рінке виявилися й спільні знайомі. Батько Рінке — старий правник — був, вияв-

ляється, односум із доктором Шлезінгером, з яким зовсім випадково був знайомий і я.

О! Доктор Шлезінгер! За нього варто згадати!

З доктором Шлезінгером ми знайомилися в м'якому купе шепетівського кур'єра, на перегоні Харків—Київ. Не пригадаю, за чим їхав того разу до Києва я, але доктор Шлезінгер їхав до Києва у БУПР. Так поінформував мене сам Шлезінгер, скоро зав'язалося наше з ним знайомство*.

Знайомство це почалося з випадку, як завжди в таких випадках буває. Доктор Шлезінгер, не досить точно висловлюючись руською мовою та зовсім не знаючи мови української, ніяк не міг чогось — не пригадаю саме чого — втлумачити провідникові, що говорив мовою українською, а руською володів мало чим краще від доктора Шлезінгера. Доктор Шлезінгер був німець, з вимови — берлінець. Провідник — українець, з вимови — поліщук. Мені довелося встати до їхньої розмови, щоб визволити обох.

Висловивши німцеві свою пошану за те, що він, нехай і не досконало, а знає руську мову, та своє співчуття українцеві на тому, що він не знає ані німецької, ані руської мови, я якось полагодив непорозуміння між ними, дарма що німецьку мову знав гірше, аніж доктор Шлезінгер руську.

Провідник почував за вухом і признався, що вже давно мріє навчитися по-німецькому, і не тільки тому, що німців зараз роз'їздило хто-й-зна як багато, а тому, що він вчиться на робфакові інституту шляхів, а інженерові-шляхівнику без німецької мови — зась. Тоді й йому я висловив свою пошану,

* Dr. Schlesinger. Kammergerichtsrat
Berlin. Wilmersdorf
Pfalzbürgerstr. 59

Місце для
марки

Пане докторе і раднику!

— Чи пробачите мені, що я без вашого на те дозволу публікую нашу з Вами зустріч? Але ж, шановний пане, Вам з нашої балачки зразу стало відомо, що Ви маєте справу з робітником пера, отже Ви мали бути свідомі того, чим важили, відкриваючи себе перед журналістом. Раз це не применшило Вашої, шановний пане, широти, то я маю підстави думати, що Ви й не мали на думці ховатися з своїми вчинками та думками перед радянським читачем, що читатиме цю книжку. А неї буде дуже прикро, якщо я помилюся й заподіюв Вам, пане докторе, прикрість. Мені не пошастило скористатися з Вашого, пане, запрошення завітати до Вас, і я за тим дуже жалкую. Я не мав також приємности зазнайомитися з панією радниковою, Вашою шановною дружиною, і подякувати їй за її — випадковий для неї й несподіваний для мене — подарунок мені. Прошу переказати пані радниковій мої найкращі привітання й повідомити її, що її подарунок і досі зберігається в мене, як пам'ять за наші часи, за нашу епоху, за взаємини теперешніх людей.

Прийміть, пане докторе, мої найкращі побажання з привітанням із Радянського Союзу.

Юрій Смолич

порадивши записатися на заочні курси навчання чужих мов та слухати таке навчання по радіо. Він пообіцяв.

Доктор Шлезінгер, тим часом теж висловив мені свою подяку. Я відкланявся і на знак нашого знайомства запропонував докторові Шлезінгерові цигарку.

Доктор Шлезінгер цигарку взяв, але сірника мого відхилив. Він не міг запалити зі мною, не оформивши наперед, як слід, нашого з ним знайомства. Він поклав цигарку на бережок попільнички й поліз до кишені. З кишені він добув невеличкого папірника. Це був футляр на візитові картки. Доктор Шлезінгер видобув одну і з найчемнішим уклоном простяг її мені.

Dr. SCHLESINGER
Kammergerichtsrat
Berlin Wilmersdorf—Pfalzburgèrstr. 59

— Ось вона, коли ваша ласка.

Отже, це тільки зараз стало мені відомо, що я маю справу з доктором Шлезінгером, радником.

Я знову відкланявся й, переіспросивши, пояснив панові радникові, що в нашій країні немає такої звички — подавати для знайомства свої картки. Ми називаємо себе вголос, не роблячи з того жодної таємниці й жодної церемонії. Панові радникові такий наш звичай був відомий. Він повідомив мене, що в Росії не вперше, і трохи знається на руських звичаях. „В Росії“ він, як виявилось, був ще один раз — до революції.

Тим часом і я назвав себе докторові Шлезінгерові. Доктор Шлезінгер уважно вислухав мое ім'я і, здається, записав його навіть до своєї книжечки. Після того гер Шлезінгер вийняв свої сірники й дав мені припалити. При тому він, певна річ, висловив мені своє захоплення з наших цигарок.

Таким чином, наше знайомство було зав'язане.

Довго ми балакали того вечора з доктором Шлезінгером у м'якому купе шепетівського кур'єра. Кур'єр ринув зі сходу на захід, упоперек через цілу Україну. І за ритмом ресорів, за стуком коліс точилася й наша з доктором Шлезінгером балачка за неї — за Україну.

Доктор Шлезінгер з фаху був правник — теоретик юриспруденції. До радянських країн він приїхав з науковою метою — обізнатися з радянською кримінальною справою, а зокрема й особливо — з примусовою ізоляцією та боротьбою з безпритульністю. До Києва доктор Шлезінгер їхав подивитися на Київ та оглянути київські БУПРі. І радянська кримінальна справа, і безпритульні доктора Шлезінгера надзвичайно вразили. Перше — приємно, — другі прикро.

Доктор римського права, гер Шлезінгер, знав кримінальний Рим з його безправ'ям. Усі тюрми історії були відомі докторові прав, герові Шлезінгеру. Гер Шлезінгер знав саму тюрму народів — царську Росію з її славетними тюрмами. І гер Шлезінгер був глибоко зворушений, не знайшовши в радянських країнах ніякої тюрми. Газети, нормована праця та культ-робота з засудженими в БУПРі, радіоприймачі в камерах ізолянтів — це схвилювало гера Шлезінгера, як схвилює новий видатний науковий винахід кожного наукового робітника. Для гера Шлезінгера це був видатного значення *винахід*.

Щодо безпритульності, то вона доктора Шлезінгера вразила прикро. Прикро вразив його самий факт існування безпритульності в наших соціалістичних країнах, де безпритульність і не вважається за кримінальну справу, а за соціальне лихо, і де сама держава має всі можливості це лихо винищити. Доктор Шлезінгер заявив тоді мені, що в Німеччині, дарма що не соціалістичній — безпритульних дітей немає, а коли вони з'являються, держава знаходить способи знайти їм притулок...

Це — ця наша розмова — була двадцять восьмого року. Доктор Шлезінгер не знав, чи не хотів знати, що двадцять восьмого року в Німеччині був мільйон безробітних. Я забув — шкодюю — тоді в нього спитати, куди, до якої категорії причисляє він, за своїм правом, дітей безробітних, надто — коли їхнім батькам знайдено притулок... у тюрмі без газет, без культроботи й без радіоприймачів? Тепер уже не варто турбувати доктора Шлезінгера таким запитанням. Адже, тепер, тридцять другого року — докторові й радникові прав, геру Шлезінгерові — не може не бути відомо, скільки безробітних та безпритульних нараховує вихвалена гером Шлезінгером Німеччина.

— Пане Шлезінгере, у вашій Німеччині зараз 6 мільйонів безробітних та безпритульних. Порахуйте, ви це можете — якщо ви не безробітні, весь апарат німецької статистики вам до послуг — скільки дітей мають безробітні та безпритульні? Разом із цим повідомляю вас у цьому листі, що в нас, у радянських країнах, безробіття та безпритульність ліквідовано. Перше — зовсім, друге — в основному.

Пригадую, я тоді запитав доктора Шлезінгера, чи був він по колоніях безпритульних ДПУ? Гер Шлезінгер тоді по них іще не був і взагалі був здивований, що ДПУ клопочеться справою виховання безпритульних людей. Доктор Шлезінгер не уявляв собі точно функцій такого органу, як ДПУ та чому це ДПУ, нехай і порядком громадської роботи, організовує будинки безпритульних. Не знаю, чи збагнув мене гер Шлезінгер, як слід, коли я намагався з'ясувати йому, що ДПУ є один з органів пролетарської диктатури, а пролетар-

ська диктатура буде нове життя і нічого спільного не має з тими уявленнями, які постають у по-буржуазному вихованих мозках, навіть у людей загалом здорового глузду.

Шкода загалом, що і я, і доктор Шлезінгер не так добре знали чужі мови: — я німецьку, доктор Шлезінгер — руську.

А проте, доктор Шлезінгер був великий знавець старої Росії. Я кажу „був“ і „старої Росії“, бо тепер доктор Шлезінгер, здається, є знавець і нового Радянського Союзу. Він зробився таким після тієї його подорожі та, либонь, іще після кількох. Мені відомо також, що доктор Шлезінгер, відбувши ті свої подорожі до радянських країн, зробився другом радянських країн і записався активним членом Товариства друзів СРСР. Мені відомо також — за все це пізніше мені траплялось читати в газетах, — що доктор прав, Шлезінгер, видрукував книжку про свої подорожі до СРСР, і в цій книзі виклав усі свої об'єктивні враження, винесені з країни будованого соціалізму. І я чув, що в тій книзі доктор Шлезінгер виявив себе справжнім другом радянських країн.

Коли це справді так, то з цих сторінок від власного імені і від імені читачів цих рядків — я шлю докторові прав, громадянинові Шлезінгеру — привіт!

Тоді ж, двадцять восьмого року, доктор Шлезінгер був великим знавцем старої Росії, але ще був ніяким знавцем радянських країн. Він саме пізнавав радянські країни. Я дуже радий, коли, може, дещо й з наших балачок допомогло докторові Шлезінгеру зорієнтуватись.

Зокрема, доктора Шлезінгера зацікавило, що я — українець. Доктор Шлезінгер був гарним знавцем старої Росії, але — або, власне, — саме тому, він і не був знавцем України. Здається, знання за Україну в доктора Шлезінгера обмежувалися досить бідними й чудними відомостями за те, що на Україні був колись гетьман Мазепа та що той гетьман Мазепа виховувався пажем при дворі котрогось із німецьких королів — котрогось із Фрідріхів.

Доречі мовити, з мене взагалі поганий знавець всього того, що було до мене й зветься звичаєм „історія“, а до того ж, не будиши особисто знайомий із гетьманом Мазепою, я таких відомостей за гетьмана Мазепу, здається, раніше ніколи не чув, полінувався перевірити, і так досі й не знаю, чи правду то мені повідав доктор Шлезінгер, чи то він, може, просто фантазував. Тоді ж мене найбільше вразило те, що доктор Шлезінгер — великий знавець економіки, етнографії, а зокрема „старої Росії“ — мав такі обмежені відомості за один із основних народів колишньої Росії — українців. Крім гетьмана Мазепи, докторові Шлезінгеру було ще відомо за Україну тільки те, що українці носять вишивані сорочки і що ті сорочки дуже гарні. Доктор Шлезінгер, ідучи до Києва, волів неодмінно придбати собі та своїй дружині бі-

лизни українського виробу. Він узяв від мене слово, що я покажу йому в Києві, де міститься та крамниця, що такою білизною торгує. Я мусів пообіцяти.

Другого дні по приїзді до Києва я зайшов до доктора Шлезінгера в готель „Прага“. Спититися в готелі „Прага“ порадив докторові Шлезінгерові я і зовсім не для того, щоб роз'яструвати рани його націоналізму. Зовсім ні. Я сам завжди спiniaюся саме там: готель „Прага“ тихий, затишний, не претенсійний і без тих гидких орнаментів та дешевої купецької розкоші, що так псують, скажімо, готель „Континенталь“. До готелю „Прага“ я звик приїздити робити остаточну редакцію моїх романів. У готелях працюється особливо добре. В „Празі“ — надто.

Зайшов я до доктора Шлезінгера саме для того, щоб виконати мою обіцянку й показати, де купити йому сувеніри за Україну. Проте, це вже не було потрібне: ще вранці доктор Шлезінгер знайшов потрібні йому крамниці й купив цілу валзу сорочок, серветок, скатертин, килимків та суконь. Це була данина екзотиці. Для завершення такої данини доктор Шлезінгер попросив мене визначити марку найкращого українського вина, пляшку якого ми з доктором Шлезінгером, виявляється, конче повинні були випити для остаточного оформлення нашого знайомства.

Я не хотів ображати національних традицій доктора Шлезінгера і мусів пристати на його пропозицію. А що Україна не виробляє високих гатунків вина, то мені довелося — пробачте мені на тому, шановний докторе — доктора Шлезінгера обдурити: я назвав марку „Токай“.

Таким чином, ми з доктором Шлезінгером, відчувши обопільну симпатію, на знак зміцнення цієї симпатії, випили пляшку „Токай“ (частував я) та випалили парочку добрих зелених сигар (частував доктор Шлезінгер).

Доктор Шлезінгер був дуже зворушений після місячного перебування в СРСР, після всього того, що він побачив, що він почув, що він відчув. Наша зустріч, розмови, пляшка „Токай“ та „люлька миру“, яку ми випалили, надали цьому зворушенню тону інтимності та дружньої доброзичливості.

— Мій молодий друже! — сказав мені доктор Шлезінгер. — Мій молодий друже, я хочу на знак моєї прихильності до вас і до вашої молоді прекрасної країни зробити вам невеличкий подарунок. Нехай це буде вам на спогад про нашу випадкову зустріч.

Я не знав, чи годиться мені приймати будь-які подарунки від доктора Шлезінгера. Доктор Шлезінгер тим часом відкрив свою валізу.

— Але наперед, — сказав він, — вислухайте історію тієї речі, яку я хочу подарувати вам від мене та від моєї дружини.

Доктор Шлезінгер вийняв із валізи свій несесер.

— Коли я вирішив їхати до СРСР, — почав свою розповідь доктор Шлезінгер, — моя дорога дружина була тим дуже засмучена. Вона сумувала й плакала. Вона так боялася за мене. Вона так боялася, що я вже не повернуся додому живий. Даруйте їй, мій молодий друже, — адже про вашу країну вона знала лише ті брехні, які можна вичитати з наших, більше як неприхильних до соціалізму, комунізму та більшовиків, газет. Вона знала про голод, про канібальство, про жахи ЧК, про живцем закопаних у землю попів, про мертвих дітей, про націоналізованих жінок та ввесь інший гінйоль, яким реакційна преса хоче відвернути від СРСР симпатії поступовіших кіл громадянства. Вона так благала мене не їхати, не важити власним життям та майбутнім наших дітей...

Я ніколи не вірив газетним брехням, але, мушу признатися, деякі сумніви турбували й мене. Одначе, я мав наукову мету і я повинен був їхати.

Того дня, як я виїздив, моя мила дружина вирядилася до міста по всілякі дрібниці для моєї подорожі. Повернувшись, разом з іншими речами вона дала мені й оце...

Доктор Шлезінгер вийняв із несесера й поклав на стіл шовкову краватку — самов'яз. Краватка була яскраво-червона, аж горіла, з дрібними синенькими цяточками.

— Ось, — сказала вона, — мій любий. Я дуже-дуже прошу тебе, зроби це для мене. Обіцяй мені, що ти це зробиш? Як переїдеш кордон, пов'яжи собі цю краватку. Може комуністи лихо подивляться на тебе, може щось лихо буде в них у думці на тебе, може вони задумують учинити щось із тобою, але вони побачать на тобі цю червону краватку, подумують, що й ти комуніст, і їм рука не зніметься на тебе..

Доктор Шлезінгер розхвилювався. Його пальці злегка тремтіли, коли гладили тугий шовк червоної краватки. Мушу признатися, що мені зробилося якось нехороше — я теж починав тремтіти. І доктору Шлезінгерсві, і мені було надзвичайно соромно, так, як ніколи в житті.

— Мій молодий друже, — переміг себе доктор Шлезінгер, — я не вірив газетним брехням, я взяв у дружини цю краватку тільки для того, щоб не образити її. Я їхав до вас із науковою метою... Проте, перед вашим кордоном я зав'язав собі цю червону краватку — для чого було ображати мою дружину? Я ж пообіцяв їй. Та й хто знає — виправдував я себе — може у вашій країні є навіть такий звичай — носити червоні краватки?.. Я зняв краватку, тільки переїхавши кордон. Ах, мені було так недобре, мій молодий друже... Ось, я хочу, щоб ви взяли її собі на пам'ять, цю червону краватку-самов'яз. Від мене та від моєї милої дружини. Візьміть, прошу вас. Нехай це буде вам на спомин... на знак...

Схвильовано простяг мені доктор Шлезінгер цю ганебну стрічку червоного шовку. Я взяв її, схвильований не менше. Це був надзвичайний і дорогий подарунок! Я, здається, навіть забув подякувати доктору Шлезінгерові за цей подарунок — такий дорогий і зворушливий був він для мене.

Шановний докторе Шлезінгере! Ваша краватка ціла. Вона лежить у мене серед найдорожчих мені речей. Я іноді дивлюся на неї і згадую вас та вашу милу дружину. Шановний докторе Шлезінгере, ви не краватку подарували мені, а цілу епоху. Спасибі вам, шановний докторе Шлезінгере!

Рінке був зворушений. Він сидів похмурий та сумний.

Поруч із ним сидів гер фон-Рінке. Він уже повернувся з туалетної: професора Вайлігера щасливо врятовано. Гер фон-Рінке чув кінець моєї розповіді. Він сидів і покусував кінчик свого вуса. Холодна люлька лежала перед ним на столі. Не то пиха, не то зневага світилася з його лица.

Один тільки Майкл Сміт реагував на мою розповідь голосно й весело: він зрозумів її, як веселий анекдот. Він реготав так grimливо, що з сусідніх столиків почали озиратися, а переляканий завресторану вибіг із своєї контори подивитися, чи не трапилося знову якогось нещастя. Сер Ейбл склеїв до Майкла Сміта ображену міну.

Мсьє Абель та містер Хо не реагували ніяк: можливо вони й не чули моєї мови, бо їхні місця були аж по той бік столу.

Першим заговорив гер фон-Рінке.

— Майне лібере герн,— звернувся він до просто Рінке та до Майкла Сміта,— чи не час уже нам іти?

Йому не відповіли: за реготом Майкла Сміта нічого не було чути. Цей регіт уже дошкулив і просто Рінке. Не стерпівши, він повернувся до Сміта, червоний та гнівний.

— Містере Сміте, нам дивно, що такого сміху гідного наїшли ви в цьому оповіданні? Це дуже сумне оповідання, містере Сміте! А проте...—Рінке зневажливо махнув рукою,—ми певні, що ви ніколи й нікому не дарували таких краваток, приїхавши до СРСР. Бо ви навіть і самі добре не знаєте, чого ви сюди приїхали!

— Куди? — перепитав Майкл Сміт, ураз переставши сміятися.

— До СРСР. Ви приїхали сюди тільки тому, що марите пригодами. Ваша молодь приїздить на наш континент шукати авантур, як колись наша молодь тікала на ваш континент, начитавшись Майн-Ріда та Густава Емара. Але які пригоди хочете знайти ви тут, де люди зайняті тим, що кладуть шляхи, ставлять заводи та мурують домни?

— Кривди геть! — почервонівши, гукнув Майкл Сміт.— Ваша молодь тікала на континент шукати роботи й хліба,

а зовсім не авантур. А я приїхав сюди шукати пригод до людей, що кладуть шляхи, ставлять заводи та мурують домни тільки тому, що більше ніде в світі не кладуть уже шляхів, не ставлять заводів і не мурують домен. Гіп-гіп! Чи ви—чорт забирай—гадаєте, що мені не хочеться їсти?.. Гальо!—гукнув він до офіціанта.—Ще мені кави! Хотів би я знати, чого в такому разі приїхали сюди ви, мейн гер?

Рінке знервовано смикнув плечима й одвернувся. Він, очевидно, вважав за зайве давати відповідь на це запитання.

— Але, майн гер,—з докором поглянув на нього гер фон-Рінке,—чому ви не відповісте належно містеру Сміту?

Рінке знову знизав плечима.

— Мені здається,—сказав він,—тут нічого й говорити. Двадцять сьомого року я скінчив технічну школу. В Німеччині щороку з вищих технічних шкіл виходить вісім тисяч інженерів та техніків. З них тільки півтори тисячі знаходять собі роботу. Сьогодні Німеччина має п'ятдесят тисяч безробітних інженерів та техніків...

— Отже, перебив його гер фон-Рінке,—чотири п'ятих шкіл треба закрити. Якби Німеччина мала армію, то молодь ішла б до армії, а не виходила на безробітних інженерів!

Рінке якось дивно поглянув на свого компатріота, однофамільця та співробітника на радянській роботі. Потім він докінчив—

— З двадцять сьомого року я був безробітний. Аж поки поїхав до СРСР тому, що тут є робота. А також тому, що хочу взяти участь у будівництві й організації такої системи господарства, за якої безробіття взагалі неможливе. Я надто перестраждав за чотири роки безробіття...

— Пфуй! Пфуй!—скрикнув гер фон-Рінке.—Хіба може говорити таке німець? Майн лібер гер, ви ганьбите свою велику вітчизну! Хіба ми, німці, того покидаємо свою вітчизну?

— Але ж, гер фон-Рінке, ви також до переїзду до СРСР були безробітні два роки?

— Але ж хто спричинив тее безробіття? Наша поразка спричинила тее безробіття! Німеччина повинна розквитатися з її найлютішим ворогом. Німеччина повинна взяти реванш!

Мсьє Абель пересів з ноги на ногу і тихо зблід.

Гер фон-Рінке розпалився й до мсьє Абеля йому вже не було ніякого діла. Його тонкий і ріденький голос дужчав та густішав. У тембрі вистигали дзвінки металеві нотки. Подібно було, що гер фон-Рінке не балакає, а гукає команду перед фронтом.

— Версаль зневолив Німеччину! Німець не має права зміцняти свою країну? Він повинен тоді зміцнити СРСР! Бо тільки, спираючись на СРСР, Німеччина зможе поквитатися з Францією!

— А!—розітнувся одчайдушний зойк.

Ми всі зірвалися й кинулися до мсьє Абеля. Проте, було вже пізно. Виделка разів зо два перекинулася в повітрі й угрузла герові фон-Рінке в камізельку.

прикмети й властивості рівнобічного трикутника

Збори чужоземних спеціалістів, на які так поспішали наші інженери — гер фон-Рінке, просто Рінке та містер Сміт — мали відбутися в приміщенні „Клюбу робітників народного господарства“, вулиця Лібкнехта, 29, проти Комсомольського скверу.

Це не було далеко і ми вирішили пройтися туди пішки.

Я кажу „ми“, бо мовиться за всіх нас, учасників попередніх подій. Сер Ейбл, мсьє Абель та містер Хо теж вирішили відвідати ці збори: їхати з Харкова вирішено нічним поїздом, вечір був вільний і варто було потратити його на таке діло. Ні сер Ейбл, ні мсьє Абель, ані містер Хо у себе в Лондоні, Парижі чи Нью-Йорку ніколи ні на яких зборах спеціалістів не бували. Яку користь — чи власне — який зиск могли б вони мати з відвідання таких зборів. Інша річ, коли такі збори влаштовується по той бік господарських сфер сера Ейбла, мсьє Абеля та містера Хо, а самі спеціалісти з американців німців та чехів обертаються просто на „чужоземців“ або „наймитів п'ятирічки“, як прозвано ці юрми емігрантів у Лондоні, Парижі та Нью-Йорку. Такі збори викликали в сера Ейбла, мсьє Абеля та містера Хо вповні зрозуміле зацікавлення.

Отже, мої патрони розплатилися за обід, збільшивши тим приплив чужоземної валюти до СРСР на кілька долярів, і ми вийшли.

Доречі — щодо згаданого вище інциденту з виделкою мсьє Абеля та камізелькою гера фон-Рінке. Камізелька гера фон-Рінке була зроблена з щирої саксонської вовни ще й подвійного плетіння. Виделці виробу „Харктремас“ не сила було її проштрикнути: її гостриці заплуталися в першому ж шарі вовняного плетива. Сер Ейбл, як відомо, знавець плетивних, тканинних та бавовняних справ — констатував, що коли б гер фон-Рінке носив камізельку штучної вовни, його, сера Ейбла, заводів, то ця виделка навіть зігнулася б.

Таким чином, цей прикрий інцидент щасливо ліквідовано. Гер фон-Рінке, довідавшись, що мсьє Абель зовсім не ельза-сець, а навпаки — щирий француз — був зовсім збентежений і, миттю втративши свою військову виправку, довго й нудно перепрошував. Мсьє Абель пробачив йому й іще раз згадав за своє серце, попсуге на війні. Згадка за війну й зовсім замирила гера фон-Рінке та мсьє Абеля. Гер фон-Рінке теж цілісеньку війну відбув на фронті, і в нього відразу ж виявилися спільні з мсьє Абелем інтереси. Обидва вони були військові фахівці, зчалися на амуніційних справах і, відома річ, негайно ж знайшли теми для душевної розмови.

Так ми й ішли: мсьє Абель із гером фон-Рінке та сер Ейбл з містером Хо — попереду, просто Рінке, містер Сміт та я — позаду.

Рінке й Сміт один перед одним переказували мені — неначе повноважному представникові — різні свої компліменти на адресу нашої з вами країни.

Проте, це я жартую. Їхня мова була щира й нічого спільного з вишуканим діалектом дипломатичних реверансів не мала. Рінке й Сміт були люди діла й праці. Діло та працю вони любили. Діло та працю вони знали. Вони вміли їх цінити. Вони вміли поважати й шанувати людей, що знали діло та вміли працювати. Тому й їхнє захоплення було зрозуміле.

Розбуркала Рінке й Сміта ота пригода з бідолахою професором Вайлгером. Гер професор не був один. Аналогічних випадків було, виявляється, добіса. І Рінке, і Сміт знали їх десятки.

— Гіп-гіп! — погукав Сміт, неначе готувався шутувати на ворожий гол у міжліговому футбольному матчі. — Кривди геть! Коли ми працювали на будівництві Сталінградського тракторного, то було в нас таке...

Він говорив „ми“, бо говорив за себе й за Рінке. Рінке також працював раніше на Сталінградському.

— Кривди геть! Наша американська консультація визначила була точні строки для збирання залізних конструкцій збирального цеху — 163 дні. Мене шеф консультації поставив на керівництво. „Сто шістдесят три дні й жодної години більше — сказав я виконробові. — Отак працюють у нас в Америці! „Америка для нас не мета...“ — відповів мені виконроб. Я не збагнув тоді, що він хотів цим сказати. Коли це начальник будівництва запрошує мене до себе: — „Нам, каже, немає часу. Нам, каже, треба швидко завод збудувати. Так воліє партія. Будь ласка, чи не можна без ста — просто 63? ... Здорово я тоді реготав! Та ж це неможливе, раз такого не зроблено в Америці... З начальником будівництва ми тоді трішки посперечалися. А, проте, робітники висунули зустрічний плян і виконали роботи за двадцять вісім день.“

— Та що ви кажете?

— Кривди геть! Даю слово, я тоді широко роззявив рота, але засміявся так і не зміг. Дивуватися, ви знаєте, не в американській натурі, в нас це неп істойно. Та після такого діла я дозволяю собі інколи й подивуватися.

— Сто шістдесят три та двадцять вісім!

— Гіп-гіп!! Я написав про це до нашого клубу „Непереможних лобуряк“, Нью-Йорк.

— Клуб „Непереможні лобуряки?“.

— Нью-Йорк. Інтегральний спортивний клуб.

— Але до чого ж тут спортивний клуб?

— Світовий рекорд! Начальника будівництва я пропонував клюбові обрати на почесного члена першого десятка.

— Але ж...

— Почесний голова нашого клубу Джералд Гулгулд!

— Хто? Хто?

— Ви не знаєте Джералда Гулгулда? Кривди геть, але ж це ганьба! Джералд Гулгулд — найбільший у світі спортсмен. Призи — безбол, яхта, голф, теніс, бокс! Найперший танцівник на цілий USA! Світовий рекорд безперервного танцю — двадцять сім днів — це поставив він!

Голова мені починала крутитися. не від згадки за двадцять сім днів безперервного танцю, і не від незбагненного безглуздя такого заняття, а — від навальної експресивності самого містера Сміта. Мені ніяк не щастило десь устроювати свої бодай півслові. Проте допоміг мені Рінке. Він заговорив точнісінько тоді, як містер Сміт спинився на півсекунди ковтнути слину.

— Я пригадую, Сміте, — пощастило йому заговорити, — як вирішено було не припиняти будівничих робіт на зимовий час!

— Гіп-гіп! Ще б, пак! Це була пропозиція нашої американської консультації!

— Так, це запропонувала американська консультація, але робили це радянські робітники. Ах! — скрикнув Рінке. — Тих часів я не забуду ніколи! Ви знаєте Сталінград?

У його голосі бриніли розчулені нотки, мова його була повита м'яким ліричним серпанком.

— Сталінград! Довкола, скільки сягне око, степ. Майн гот! Рівний, моторошний степ. Які страшні вітри котяться ним з-за Каспію, з Передуралля. Це не вітри — це самум! Це пекло! Це смерть! О, майн гот! А з Волги — з північних снігів — хвилі котять різкий та дошкульний, неначе негострена бритва, холод! О, майне лібере мутер! Я не гадав, що я повернуся звідти живий!.. У такий вітер, у такий мороз треба було засмолювати долівку в збиральнім цеху! Коли ви увіходили до прольоту, то протяг зривав із вас одержу, а вас самого жбурляв об стіну. Майне лібере мутер! Артіль з старих, бувалих заробітчаних-сезонників відмовлялися виходити на таку роботу. Крім того, їм бракувало спецодягу. Тоді з-поміж них вийшло дев'ятнадцятеро юнаків. Вони відмовилися від належної їм спецодержи — „Нехай візьмуть її несвідоміші від нас“ — сказали вони. І вони пішли на долівку механо-збирального цеху... О, майне лібере мутер! Вони повернулися тільки тоді, як виконали своє завдання. Десятеро з них повернулося без шкіри на лижах — гарячий дим від смоли, степовий вітер та мороз спалили, здерли, з'їли її! Але вони горді прийшли до парткомітету — „ми смоління закінчили в строк“, — сказали вони...

— Кривди геть! Цей строк був менший від того, який визначила наша американська консультація аж на...

— А, пам'ятаєте, Сміте! — знову щасливо перебив йому Рінке, — як пізніше склили корпуси? Мороз сягав двадцяти ступнів там, на покрівлі, п'ятнадцять метрів над землею! Майне лібере мутерхен! Який вітер, який гураган ревів там! Роботи доводилося спиняти. Доводилося, бо хіба ж це можлива річ — склити залізні рями там, п'ятнадцять метрів над землею? Доводилося спиняти, дарма що це зривало все зимове будівництво, бо ніякі роботи в корпусах із незаскленими покрівлями неможливі. 28.000 квадратних метрів незаскленої покрівлі й стін! Роботи довелося спинити... Але комсомол не погодився на те. Майне лібере мутерхен! Двісті комсомольців, двадцять п'ять дівчат серед них, узяли скло та алмази й полізли на риштування. Ні скла, ані алмазів вони до того не тримали в руках. Вони вчилися склити, їх учив якийсь один дідок скляр. Він один із склярів наважився піти за молоддю й на чолі її. Вони вчилися склити. Пальці дубіли їм від вітру, скло падало й розбивалося, скло різало неметкі й незвичні пальці, але порізи й рани не кривавили, бо кров замерзала на морозі... О, майне лібере мутерхен! Вони засклили всі двадцять вісім тисяч квадратних метрів! Жодного дезертира серед них не було...

На очах Рінке стояли сльози.

— Так ішла вмирати під Верден німецька молодь... — тихо прошепотів він.

— Неправда, Рінке! — не витримав я. — Не так. Її гнали ззаду кулемети. І вона не знала, за що вона йде.

— Це неправда! — не витримав і Рінке.

Він не міг витримати. Бо з передостанньої кляси гімназії він пішов на фронт. Якщо він і брехав зараз, то ця брехня була щира.

— Гаразд. Нехай вона йшла сама. Нехай вона знала, за що вона йде. Але вона йшла вмирати. І — коли вона знала, за що вона йде і йшла сама, то — значить, вона й мусіла вмерти. Бо то вмирала стара Німеччина... Щождо сталінградських будівничих, то вони зовсім і не йшли вмирати. Вони йшли жити. Вони йшли боротися за життя. Вони знають, за що вони йдуть і, знаючи — йдуть.

— Що ж, — сказав Рінке, — очевидно, ви маєте рацію.

— А потім, — нарешті, здобув собі слово й Сміт, — рекорди пішли один від одного показніші. Я нотував усі змагання собі до записника. Маєте: мостову підйому встановлено за 18 днів. Кривди геть — це світовий рекорд! Наша консультація визначила на це день-у-день два місяці... Малий конвейер...

Вітер перегорнув сторінки його записника, і я побачив там довгі стовбці цифер та записів. Смітові вистачило б матеріялів до вечора. А що — якби він зібрав той матеріял з усіх ново-

будівель Радянського Союзу? Йому, десь певне, довелося б придбати цілу скриню записників. А нью-йоркський клуб „непереможних лобуряк“, напевне, обрав би його на почесного віцепрезидента за цей найбільший гіп-гіп-рекорд: рекорд реєстрації рекордів!

Друзі мої — Сміт і Рінке! Я бачу — ви захоплені. Кривди геть, майне лібере мутерхен! Це прекрасно. Це робить вам честь. Ви захоплені обидва. Дарма, що один на одного ви схожі не більше, як, скажімо, життєрадісний нахаба й спортсмен, талановитий економіст Дені, на мізантропа й безталанного філософа Шпенглера. Яке щастя, що ні один із вас ні на Дені, ані на Шпенглера не схожий. Але це зовсім не погано, що кожен із вас, не зважаючи на Дені та Шпенглера, зумів зберегти свою індивідуальність.

Вас, Сміте, дідів онуче та батьків сину, вас, довготелесий рекордсмене, найбільше захоплює самий спорт.

Вас, Рінке, що сімнадцятьох літ умирав за Німеччину на фронті, а двадцять сімох — у Німеччині з безробіття, — вас, Рінке, зворушує й розчулює самий героїзм.

А чи розумієте ви, звідки ці рекорди й цей героїзм?

Чи розумієте ви, що це зовсім не рекорди і не героїзм?

Чи розумієте ви, що ці рекордсмени та герої тільки тому рекордсмени та герої, що вони роблять соціалізм і роблять його для себе самих?

Я міркував собі тихенько. Рінке також примовк. Зате Сміт не вгавав: він далі шпарив нам свій список рекордів. Безперечно, він прочитав би нам цілого записника, коли б це не край нашій путі. Ми підійшли до клубу робітників народного господарства.

Сер Ейбл, мсьє Абель та містер Хо були вже там. Але до середини вони чомусь іще не заходили. Вони спинилися перед вхідними дверима один проти одного, як три кути — А, Б і С рівнобічного трикутника АВС. Гер Фон-Рінке стояв трохи осторонь і в'їдливо посміхався до себе з - під своїх вусів, покусуючи люльку. Він був неначе готовий щохвилини стати за медіану кожної сторони або за бісектрису кожного кута у вищепоіменованому трикутнику АВС.

Сер Ейбл, мсьє Абель та містер Хо жбурляли один на одного гострими й нестримними словами. Вони сперечалися. Але я б не сказав, що то була чисто ділова суперечка. Їх погляди аж ніяк не були доброзичливі. Це швидше була сварка. Сер Ейбл, мсьє Абель та містер Хо знову сперечалися. І знову, як допіру перед обідом — за борги. Тільки в дещо поширеній інтерпретації. Поширення зроблено за рахунок повоєнних інвестицій капіталів ПАСШ.

— Америка забагатіла на війні! — гукав нестримний південець, мсьє Абель. — Тепер вона хоче забагатіти ще й на самому мирі!

— Коли б Америка не вклала своїх капіталів у знекровлену промисловість Німеччини, — цілком стримано, але вповні готовий до наступу, оборонявся містер Хо, — то Німеччина ніяким способом не могла б відродити своє післявоєнне господарство й сплачувати репарації Франції.

— То дарма, бо Франція віддає їх за воєнні борги Британії.

— А Британія, — засопів сер Ейбл, — цим платить воєнні борги Америці.

— А Америка, — ще стриманіше резюмував містер Хо, — ці, одержані від вас поворотні капітали знову вкладає в промисловість Німеччини, щоб Німеччина й далі могла сплачувати свої репарації Франції.

— А Франція...

Певна річ — Франція Британії, Британія Америці, Америка знову Німеччині, щоб та могла заплатити Франції, а Франція... Пригадую, був колись у мене знайомий піп, так у нього був собака. Дуже він його любив. Але собака той із'їв шматок м'яса і вегетаріанець - піп його убив. Убивши, він закопав мертвого собаку в землю й собачим нащадкам для науки написав на могилі напис: „у попа був собака, піп його любив, але собака з'їв шматок м'яса і піп його вбив, у землю закопав і напис написав: у попа був собака...“ Дуже симпатичний був той піп.

Але безкорислива, шляхетна, альтруїстична та чиста роля Америки в усій оцій брудній історії з репараціями просто таки причарувала. Дуже й дуже повинна була б дякувати Америці та її Вілсонові невдячлива за Версальський мир Німеччина.

Проте, гер фон - Рінке й далі стояв собі осторонь і саркастично посміхався на сварку. Дарма що він стояв наче осторонь, фактично він репрезентував тут причину суперечки і був у центрі цього тридержавного рівнобічного трикутника АВС. Як відомо з Евклідової геометрії, рівнобічний трикутник легко вписується в коло, колові дуги між вершками трикутника абсолютно рівні й однаково віддалені від центру, а бісектриси, тобто прості лінії, що поділяють надвое кожний кут, та медіани, що поділяють надвое боки — відстані від вершків і у рівнобічних трикутниках збігаються з бісектрисами — схрещуються саме в центрі і не можуть не пройти крізь центр впрост.

— А хто, — аж захлинувся темпераментний південець, мсьє Абель, — одержує безпосередні відсотки з цих інвестованих до Німеччини капіталів?

— Кожний капітал, де б він не обертався, повинен дати свої відсотки! — спокійно стиснув плечима містер Хо.

З погляду принципіального й фінансово-теоретичного він мав, безперечно, рацію. Це може засвідчити кожнісінький бухгалтер. Проте, іншої думки був сер Ейбл.

— Певна річ, сер! — гнівно блиснув він очима. — Америка,

як усякий добрий господар-садівник, кохається в щепленнях. Ви дуже любляете вирощувати свої доляри на чужому ґрунті, сер!

— Хо! Хто б казав, сер, та не ви! Колишній світовий фабрикант—Англія—вже давно перетворилася на світового банкіра. Ваші „великі п'ять“ захопили півсвіта. Чомусь Англія вважає за найкраще для себе, замість розвивати власну промисловість, вкладати свої капітали в промисловість чужих країн!

— О?!

Зухвальство містера Хо глибоко вразило й образило сера Ейбла. Він поплотнів.

— Сер?! Це говорите ви?! Це ви говорите, тоді як капіталовкладення Англії до ПАСШ зменшилися з ста одинадцяти мільйонів перед війною до півтора мільйонів після війни? Коли капіталовкладення до Канади зменшилися водинадцяті? Коли капіталовкладення Англії до латинської Америки зменшилися вп'ятеро?

— Хо! А ваші капіталовкладення до Індії та до Африки...

— О, сер! А ваші до латинської Америки? Ваші зросли з півтора мільйонів перед війною до п'ятьох мільярдів тепер! Скільки це буде процентів, я не підрахую навіть, сер?

— З. 333...%. Три тисячі й триста тридцять три з однією третьою відсотка, майне лібере герн!—запобігливо підказав гер фон-Рінке.

— Гіп-гіп! У тридцять три з однією третьою рази!—підкинув собі й містер Сміт.—Кривди геть—це світовий рекорд!

— У тридцять три з однією третьою рази!—аж затявся ошелешений сер Ейбл.

— Це ще пусте!—підтримав його під лікоть гер фон-Рінке.—Але ПАСШ ужекладають свої капітали в промисловість самої Англії, майн лібер гер! Вони вгатили вже туди кілька мільярдів, скуповуючи акції британських фірм... Заспокойтеся, майн лібере гер!

Цілком зрозуміло, що герові фон-Рінке кортіло пересварити між собою його заклятих ворогів. І, правду мовити, я б ніколи проти того не заперечував: хай би пересварилися—швидше до розв'язки. Але ж не забувайте, що діло на цей раз було просто на вулиці, і довкола нас і так уже почали збиратися поодинокі роззяви. Тому я взявся мирити моїх розшалених патронів.

— А ми оце вже й прийшли!—підхопив я сера Ейбла та мсьє Абеля легенько попід руки, водночас кивнувши містерові Хо.—А оце вже й той самий клюб!

Я кинув очима на вивіску біля дверей, де золотим по червоному значилося—„Клюб робітників народного господарства“. Машинально, за моїм поглядом, і сер Ейбл та мсьє Абель подивилися туди. Там, над дверима, над вище-

згаданою вивіскою схрестилося два вузьенькі білі транспаранти двома мовами — англійською та німецькою:

„привіт загальноміській
конференції чужоземних
спеціалістів“

Я скористався з цього, щоб утиснутися між сером Ейблом та мсьє Абелем, і проштовхнув їх до дверей. Усі посунули за нами. Містер Сміт заповзято віддавлиував мені п'яти. Він усе намагався піти поруч зі мною, бо й далі читав список рекордів. Із Сталінградом він уже покінчив і тепер узявся до Дніпрельстану. Там, виявляється, він працював якийсь час після СТЗ й перед ХТЗ. Густо коментуючи свою мову отими „гіп-гіп“ та „кривди геть“, він читав про зимове бетонування на Дніпрельстані: на грудень був плян 3000 кубометрів, потім його збільшено до 8000, робітники висунули зустрічного на 16000, а виконали 18000.

— Гіп-гіп! Я не витримав! Американські показники й рекорди були зганьблені. Я не витримав! Кривди геть — я теж оголосив себе ударником! Я мусів показати їм!

Тим часом ми зійшли сходами на площадку перед другими дверима. Обаполи дверей стояли два високі довгі плякати. Ми на мить затрималися біля них.

Це були тексти двох відозв. Ліворуч стояла відозва німецьких та австрійських спеціалістів Саратівського заводу комбайнів. Сто одинадцять чужоземних фахівців закликали всіх фахівців-чужоземців „передати робітникам та фахівцям Радянського Союзу свій технічний досвід: читати доповіді та лекції, подавати раціоналізаційні пропозиції, керувати гуртками, брати участь в ударних бригадах, провадити соцзмагання поруч із радянськими робітниками“.

Праворуч стояла відозва чужоземних фахівців Ростсільмаша. Сто вісімдесят німецьких, австрійських, чеських та американських фахівців заявляли про свою готовість приєднатися до заклику й виконувати пропозиції чужоземців-саратівців.

Містер Хо уважно дочитав обидві відозви до кінця. Ми ввійшли до вестибюлю. Просто проти дверей висіла на стіні величезна — на цілу стіну, тобто метрів із сорок квадратових — майстерно зроблена стінна газета. Її оформлено суворо пляніметрично, головним чином, на простих лініях та колах. Кольорів було тільки два — чорний та білий. І — жодного малюнку, тільки фота та рисунки. Але наймайстерніше було, безперечно, те, що написано її щонайменше дванадцятьма мовами. Тими самими „дванадцятьма мовами“. Ми, проте, на довго не спинилися перед нею. Ми залишили її на потім. Покищо ми задовольнилися самим двоязиковим гаслом, що впоперек перетинало „дванадцятьма мовами“ текст:

„покажімо цілому світові,
як будується соціалі-
стична країна“

Містер Хо уважно перечитав цього написа всіма мовами. Сер Ейбл та мсьє Абель відшукали кожен свою мову й неохоче перечитали гасло.

На другій стіні висів величезний червоний транспарант. Білим по червоному там стояло—

„Всі наші сили й досвід—соціалістичному будівництву“.

— Пропаганда!—скривився сер Ейбл.

— Йа, йа, майн лібер гер!—відгукнувся гер фон-Рінке. Під транспарантом стояв великий білий плякат. Трьома мовами на ньому було написано повістку сьогоднішніх загальноміських зборів чужоземних спеціалістів:

1. Як МИ організуємо технічну допомогу радянським інженерам та робітникам?

2. Як МИ здійснимо участь у соціалістичнім змаганні?

3. Як МИ оборонятимемо країну рад?

У вестибюлі було задушливо й гомінко. Багато сотень людей сиділо, стояло й ходило, чекаючи на початок зборів. Дванадцять язиків густо бреніли в вусі.

Містер Хо якнайуважніше, всіма трьома мовами, перечитав і повістку зборів. Потім він утопив очі в дванадцятьязикий натовп і міцно замислився...

Ось про що, треба гадати, думав містер Хо:

Як же це так? Уряди всіх Америк, Францій, Британій, Японій та іже з ними—чекають лиш на слухну годину, щоб піти на свого тяжкого ворога—країну будованого соціалізму. Промисловці та вся сіль землі Америк, Францій, Британій, Японій та іже з ними—вживають усіх способів зірвати будівничу роботу свого найтяжчого ворога—країни будованого соціалізму. Але інженери та будівничі Америк, Францій, Британій, Японій, Німеччин, Чехів, Італій, Швецій, Швайцарій та іже з ними—приїзять до країни будованого соціалізму будувати соціалізм. Вони приїзять із безробіття заробляти та боротися за своє життя. І от—вони передають досвід, організовують технічну допомогу, беруть участь у соцзмаганні, пишуть відозви й питають себе—як їм обороняти країну рад?

Це—інженери. А що ж тоді робітники?

Дзвоник сполохав задуманого містера Хо. Дзвоник кликав до залі, до початку.

Містер Хо стрепенувся й спинив свої заблукані очі на нас.

— Хо?—запитав він мене,—котра це година, сер?

— Десять по п'ятій.

— А коли відходить вечірній поїзд до Одеси?

— О восьмій, сер.

Тоді містер Хо обернувся до всіх, власне—до сера Ейбла та мсьє Абеля.

— Я гадаю, панове, що ми легко встигнемо ще на вечірній поїзд. Яка нам рація чекати нічного?

Сер Ейбл та мсьє Абель мовчки схилили голови на знак своєї цілковитої солідарности з містером Хо.

Містер Хо, а за ним і сер Ейбл з мсьє Абелем віддали короткі й чемні уклони герові фон-Рінке та кивнули просто Рінке й Смітові. Гер фон-Рінке зробив струнко. Я потис руки Смітові й Рінке.

Потім ми вийшли з вестибюлю на площадку, з площадки на сходи і сходами до вихідних дверей. Містер Хо йшов попереду. Він мовчав. За ним ішли сер Ейбл та мсьє Абель. Вони жваво й мило розмовляли, як нерозлучні Аякси. Позаду плентався я.

Коли ми були вже біля дверей, хтось раптом покликав мене. Я озирнувся. Це був Рінке. Він стояв угорі на площадці. Він посміхнувся й махнув рукою. Потім стис долоню кулаком і несміливо підніс кулака на рівень плечей—

— Рот фронт!—гукнув він.

давид суліяшвілі

**з швайцарії до
петрограду ра-
зом з лєніном**

Сумна й невесела була доля політемігрантів. Дні повзли, мов осінні хмари по небу.

Роки йшли по роках, і не видко було краю. Десятки років, повні поневірянь і бідування, давалися в знаки.

В цьому горі єдиною розрадою була нам надія, що ми знову побачимо розбурхані хвилі революції.

Скільки років минуло відтоді? Давно те було, чи щойно вчора?

Мені здається, з того часу я кілька разів помер і знову народився.

Згадується Женевське озеро, Бастіон Плен-Пале.

Тут зустрічалися один з одним емігранти. Тут таки було Maison du peuple місце, де емігранти відбували свої збори та наради.

І повзли дні, як кроки людей, що провожають до гробу покійника.

Аж ось одного ранку... Як це було? Еге ж, того дня я прокинувся, встав у звичайний час і пішов в університетську читальню, щоб прочитати критичні статті Анатолія Франса. Був сонячний день. Добре пам'ятаю. Та хіба можливо, щоб той день та не був сонячний.

Задуманий, я йшов вулицею Каружо; вдалені я зауважив двох товаришів, росіян, з веселими обличчями; вони про щось захоплено говорили. Вони видивились на мене і почали реготати. Сердитий і здивований, з нахмуреним чолом, підійшов я до них. Вони ще більше почали сміятися і реготати... Я вже збирався нагримати на них, коли вони самі крикнули до мене.

— Не знаєте?.. Не знаєте?..

— ??

— Диви, не знає, він не знає, ой...

— Що таке, що я повинен знати? — сердито спитав я їх.

— В Росії революція! Миколу скинули!.. — обидва разом кинули мені.

— ?!

— Коли не віриш, біжи купи la Tribune і про все дізна-ешся.

Я ту ж мить побіг на майдан, де звичайно продавали газети. Мені мало було двох ніг, щоб швидше опинитися коло газетяра. Бачу його здалеку. Хочу крикнути до нього, але він далеко. І ця маленька відстань здалася мені нескінченною.

Наближаюся. Чую, як газетяр вигукує:

— Demandez la Tribune! Revolution en Russie! La Tribune revolution... tribune...

Для нього ці слова не мали великої ваги, і він їх вигукував таким самим тоном, як іншим часом якунебудь сенсаційну звістку, аби продати номер газети.

Я підбіг до нього, схопив газету, замість п'яти кинув йому десять сантимів і моментально відійшов, розіорнув газету, прочитав і перевірився, що то була правда.

Я ввесь тремтів...

Раптом обірвалося все минуле; як кинена з гори суха грудка землі, розсипалося й пропало десь у безодні. Читаю газету, дивлюсь кругом себе, і ці давно знайомі вулиці та вітрини здаються сном, а не дійсністю.

Хтось мене ляснув по плечах; це мене очутило; дивлюся, стоїть товариш і усміхається.

— Значить, ідемо, ідемо, га? Я ж тобі казав, що цими днями щось сподіється. А ти не вірив! Бачиш, на вечір призначено мітинг у Maison du peuple, прийдеш?

Зустрічаються групи товаришів. В усіх радісні обличчя, кожний говорить про від'їзд. Тільки одна думка псує настрої: „Якою дорогою дістатися до Росії?“

Ця думка турбує і мучить кожного з нас.

Ми гадали, що ні Франція, ні Англія не пропустять нас через свою територію. А іншої дороги не було, бо ми були оточені військовим фронтом.

Минали дні. Наша гадка, що союзники нас не пустять в Росію, справдилася. Їм не вигідно було тоді пускати революціонерів до Росії. А проїхати можна було тільки через їхню територію.

Становище дуже нервувало всіх.

По цілих днях ми тільки про те й думали, як і якою дорогою виїхати. Зустрічалися один з одним і теж тільки про те й розмовляли.

Після десяти років еміграції настала змога вернутися до рідного краю, і в такий час нам були заборонені всі дороги. Сумні ходили ми по знайомих вулицях.

Ми вже позбулися надії, примирилися з становищем, коли несподівано почули голос:

„Є дорога... Я вас навчу, як поїхати до Революції. Ідіть за мною, хто хоче, я вас приведу в Росію і покажу вам революцію!“

Це був голос великого політемігранта, це був голос Леніна.

Серед емігрантів цей поклик наробив великого переполоху. Вражені і майже роздратовані соціалісти всіх напрямків вважали це за річ неможливу.

Як, хіба можна, щоб через територію нашого супротивника, Німеччини, держави, що воює з нами, ми їхали в Росію? Що тоді скажуть наші земляки? Хіба то не буде зрада? Що ми їм можемо відповісти на це? Та хіба пустить нас тимчасовий уряд до Росії, коли ми поїдемо цією дорогою? Хіба вони не спитають нас, чому нас пропустила Німеччина? Ні! Ні! Це божевілля — їхати цією дорогою!

Так говорили майже всі емігранти.

Чимало промислівців виступало на зборах, призначених спеціально на те, щоб з'ясувати це питання, і майже всі висловлювалися проти такої подорожі і ганьбили товариша Леніна і всіх, хто поїде цією дорогою.

Але Ленін не був би Леніном, коли б, не вважаючи на всі перешкоди, не здійснив своєї думки.

Кожна теза, яку висловлював Ленін, спочатку дивувала слухача, здавалася нездійсненною. Але потім проти твоєї волі вона ставала ясною і цілою своєю істотою віддаєшся йому бувало, відчуваючи певність, енергію, сміливість...

Егеж, „безумству храбрых поем мы песню“. Кожен, хто насмілиться, незалежно від партійности, може їхати разом з Леніном. Серед усіх швейцарських емігрантів, — а їх було кілька тисяч, — знайшлося тільки тридцять таких, що зважилися поїхати цією дорогою.

Характерною особливістю Леніна було і те: скоро він вирішив щонебудь, то вже не барився, одразу ж з цілою своєю енергією брався до здійснення.

І то правда, — народжений для революції, сам — втілена революція, хіба міг він сидіти склавши руки, коли в його рідній країні палала пожежа?

Як інакше він міг перебороти всі перешкоди, щоб до цієї пожежі призначити свій вогонь?..

Ленін тоді був у Берліні. Тому всі, хто од'їжджав, повинні були зібратися там.

Був призначений день від'їзду.

Із Женеви нас виїжджало п'ять чи шість чоловіка. Серед них — два грузини — Міха Цхакая і той, що пише ці рядки.

Радилися недовго. За один день ми повинні були злагодитися до від'їзду. Прощалися з товаришами, знайомими, з містом, з околицями Женеви, з університетом, з моєю доброю хазяйкою...

Десять років, перебутих на еміграції, ми ховали. Перед нами стелилися нові обрії, нові захоплення, нова боротьба...

На станцію прийшло багато людей, що провозжали нас. Один передав нам свою червону шовкову хустку. Ми прив'язали її до невеличкої палиці й вистромили у вікно вагона.

Ми дивилися з вікна вагона з усмішкою на тих, хто нас проважав, і бачили, що вони заздрили нам, що співчували нашому сміливому вчинкові.

„En voiture!“ — гукнув кондуктор: дверцята вагона зачинилися й поїзд рушив.

„Слава... Vive la revolution!“ — гукали до нас товариші й, вимахуючи хустинками й шапками, йшли поряд вагона.

Вже поминули станцію. З вікна видко вулиці, будинки, сади, які лишаються позаду так швидко, мов у кіні... Ось і Женевське озеро. Протилежний берег „jardin Anglaise“, і далі гордовито здіймається Мон-Блян.

Ще раз бачимо будинки та знайомі вулиці. Спогади біжать в голові неначе ті хмари, гнані вітром.

Десять років еміграції оповиваються димчастим серпанком і поринають у минувщину...

„Коли скінчиться революція, ще приїду до Женеві. Тоді вже вільним громадянином гідної республіки поважно походитиму вулицями Женеві“.

Отаке промовляє серце.

Проїхавши кілька годин, поїзд спинився на станції Берн. Була десята година вечора. Тої ночі ми не бачили Леніна. В нього була нарада з місцевими партійними товаришами. Ми спинилися в готелі.

Міха Цхакая й я оселилися в одній кімнаті. Зайшов нумерний і приніс книжку, де ми мали позаписувати свої ймення, прізвища й професію. Я почав писати.

Звиклий до конспірації підчас колишньої партійної праці, Міха здивовано питає мене:

— Що ти робиш? Справжнє своє прізвище пишеш?

— А що ж я маю писати? Хіба ми тепер не вільні громадяни? — здивовано спитався я.

— Так!... Гаразд. Пиши, пиши. Журналіст такий. Але не пиши, що ми ідемо до Росії. Навіщо?..

— Гаразд, нехай буде й так! — згодився я.

Нумерний пішов собі.

Полягали в ліжка. Не спиться. Нервуємось. Куримо.

Вранці нас повідомили, щоб о дванадцятій годині зійтися на станції, і що Леніна там побачимо.

Берн. Чудно, що жодне місто в Швейцарії не скидається на друге. Кожне має свої притаманні риси, своє обличчя, власне виявлення й власний дух.

В Берні і будинки і люди якісь попелясті на колір. Зовсім не подібно до веселої та причепуреної Женеві.

Похмурі обличчя та сумні будівлі.

О призначеній годині посходилися на станцію. Товариші здебільша були вже там. Одна група стояла біля вантажу. Тут була також і Ленінова дружина Крупська.

Леніна не було. Місцеві товариші бігали по квитки та по речі.

Наостанку прийшов і Ленін.

Перше я його бачив кілька разів. Але такого заклопотаного обличчя в нього ніколи ще не було. Він усім нам стиснув руки, пригадав, де кого зустрічав.

Надійшов поїзд. Кожен узявся за свій кошик. Ми поспішали до вагонів. І тут нас багато проводжало.

Ті товариші, що поприїздили з Женеві, перемішалися з бернськими товаришами. Позналилися. З вікна вагона дивимось на швайцарські верховини і востаннє вітаємо Юрські гори.

Від бернських товаришів ми довідалися, що тов. Ленін дістав телеграму з Женеві, де ще одна група товаришів, що врадили їхати разом з нами, просила подождати їх два дні. Але Ленін не згоджувався. Він казав: „я знаю, що зрештою всі приєднаються до нас; але нам ніколи дождати їх“.

Згодом це справдилося, і мало не всі емігранти тим самим шляхом поприїздили до Росії.

В Цюриху слинилися на кілька годин. Колонія цюриських емігрантів стріла нас дуже вороже.

На станцію прийшло їх щось із десятиро, коли ми вже сиділи в вагоні, і вони не давали нам спокою своїм свистом та криком: „зрадники, невірники“!.. Вони кричали й нахвалялися.

Ми навіть не підходили до вікон. Ленін нам так порадив... Ми не озивалися. А вони увесь час стояли біля вагона, кричали, лаялися, заким поїзд рушив.

Нарешті, ми почули кондукторове „fertig“, і поїзд рушив. З Цюриха поїхав проводжати нас секретар швайцарської соц. демократичної партії тов. Платен.

Обличчя Ленінове знов було неспокійне й смутне. Його маленькі очі майже сховалися під повіками. Він мовчав.

Коли ми підїхали до швайцарського кордону й коли митні урядовці почали оглядати наші речі, нас вразило, що вони поводитися з нами просто таки вороже й сперечалися за кожну дрібницю.

В нас відібрали силу продуктів, що ми купили на дорогу та речей. Тов. Платен мусів надіслати, куди треба було, телеграму про брутальне поводження з нами.

Зрештою ми дісталися до німецького кордону й повиходили з вагона з своїми речами. Службовці на станції чемно нас зустріли, вишикувавшись перед нами, дали нам дорогу й провели до якоїсь кімнати.

Перед війною я жив у Німеччині. Я добре знав німців з їхніми спокійними, лагідними рожевими обличчями, але німці військових часів зовсім не були подібні до колишніх.

Тепер вони були бліді, з неспокійними та нервовими обличчями.

Не знаю чого воно так, але щойно я ступив на німецьку землю, як мене опанувало незрозуміле побоювання. Мені здавалося, що я наче відірвався від світу й перебуваю в полоні в якійсь казковій країні.

Був вечір. Незабаром надійшов поїзд. Спеціально для нас причепили м'який вагон, куди ми й посідали і через цілу німецьку територію їхали в тому вагоні з замкненими дверима. Той вагон згодом називали пльомбованим вагоном.

Ми не спіялися на жодній станції, окрім Берліну, де перебули цілий день.

Дивилися ми на станцію, де знати було менший рух і поїздів і пасажирів.

Нам надокучило сидіти в замкненому вагоні, і коли ми пересіли на пароплав, щоб їхати до Швеції, і почали походити по чардаку, всі радісно усміхалися.

Пароплав був вантажний, і на чардаку в два ряди стояли вантажні вагони.

Пасажирів, окрім нас, не було.

Ми порозходилися по чардаку й дивилися в далеку синю просторінь.

Тут ми вже почували себе цілком вільними, немов перейшли крізь довгу та темну нору, ніби аж тепер ми побачили один одного. Ось і Ленін ходить вздовж поруччів на чардаку короткими, рішучими кроками. Тут таки і веселий Радек, що розповідав нам анекдоти.

Біля поруччів зібралася молодь; один, стоячи посередині, починає революційну пісню, решта підспівують і, разом з клементом хвиль, у повітрі лунають звуки мішаних пісень. По марсельезі співають карманьйола, по карманьйола — інтернаціонал, тоді Варшав'янку та інших революційних пісень.

А хвилі, гойдаючись, несуть на собі величезний пароплав та наближають нас до берегів Швеції.

Пароплав був досить навантажений, але була така хита-виця, що чардак хилило то на один, то на другий бік. Багато дехто занедужалина морську хворобу й повтікали до трюму.

Ленін теж почувався не зовсім добре. Блідий, він швидко ходив по чардаку і знати було, що він проти чогось бореться й перемагає.

Хвилі так розлютувалися, що одна навіть линула на чардак і трохи обіллала Леніна.

— Отак тобі товаришу Ілліч! Це перша революційна хвиля. З Росії докотилася вона сюди й привітала тебе поцілунком! — пожартував хтось із нас.

Ленін сміявся й хустинкою обтирав лице.

Коли він сміявся, його й без того невеличкі очі зовсім мружилися, і коротенькою смужкою блищали під випнутим чолом. В його усмішці було щось своєрідне.

Гойдаючись і гудучи, пароплав перетинав бурхливі хвилі, відкидав на бік шумовиння й лишав його цілі смуги по собі.

Ми дивилися, як бризки обсипали високі боки пароплава.

У кепці, заклавши руки за спину, Ленін увесь час ходив туди й сюди по чардаку.

„Лунай у далечінь наш спів!

Мчи крууугом...“

Співала молодь.

Незабаром ми пристали до міста Мальме. Поважно та помалу підійшов пароплав до гавані й хитаючи вщухла.

У Мальмо ми спинялися. Тої таки ночі виїхали до Стокгольму й о дев'ятій годині були вже там.

Стокгольм гарне місто, розташоване на горбку.

Нас дожидали місцеві соц.-демократи та наші партійні товариші, що перебували там.

Від станції, мов журавлі, потяглися по гарних вулицях Стокгольму до готелю, де для нас наготували сніданок.

Ми оточили стіл, що стояв посеред залі, і снідали стоячи. Мабуть, льокаям дивно було бачити, які ми голодні і наш емігрантський одяг.

По сніданку ми посходилися до вітальні. Тут нас дожидали представники місцевої соц.-демократичної організації.

Зорганізували невеличкий бенкет. Представники газети „Politiken“ та соц.-демократичних організацій виголосили промови; вони вітали нас з революцією та бажали нам плодотворчо її завершити.

Ім відповідав Ленін.

Обличчя Ленінове зовсім перемінилося. Очі блищали. Він давав накази, поспішав, місцевим товаришам давав доручення, щоб того самого дня влаштувати нам від'їзд.

Писав телеграми до Петрограду. Одну телеграму з підписом Міха Цхакая та з моїм надіслали Чхеїдзе. Ми просили його ужити заходів, щоб кадетський уряд нас не заарештував.

Тут таки мали наготувати нам візи на в'їзд до Росії. Опріч того, нам заявили, що везти до Росії рукописи та деякі книги буде неможливо. Тому кожен з нас переглядав свої речі. Рукописи ми залишали місцевим товаришам, щоб вони згодом їх надіслали нам.

Нас оточили кореспонденти газет. Того самого дня вийшов „Politiken“ з портретом та з життєписом Леніна.

Увагу кореспондентів притягнув до себе Міха Цхакая, як найстарший серед нас. Я докладно знайомив кореспондентів з його ув'язненням, переслідуванням, з партійною роботою

тощо. Найбільше я підкреслював, що він патріярх соц.-демократичної партії Грузії, якого переслідувало самодержавство. Десять років він перебував в емігрантах і тепер знову повертається до Грузії, щоб стати на чолі грузинської соц.-демократичної партії.

Але, мабуть, Міхові не подобалося, що я передаю такі докладні відомості; він ніяково казав до мене:

„Ну, навіщо це все! Годі вже! Однаково, куди я їду, чи до Грузії, чи куди! Я їду до якогось невеличкого куточка космосу...“

З Стокгольму вирушили того таки дня. Я опинився в купе Леніна й до Петрограду їхав з ним.

Щойно від'їхали від станції, як Ленін звідкілясь витяг купу російських газет, що йому передали в Стокгольмі товариші, скинув піджак, заліз на горішню полицю, засвітив електрику, ліг і почав читати газети.

„Володю, аджеж ти так застудишся!“ — промовила до нього дружина й хотіла була вкрити його невеличкою ковдрою, але Ленін не дозволив цього.

Я ліг на полиці проти нього й дивився, як уважно він переглядав і як швидко читав газети.

Ми не повинні забувати, що відомості за рух російської революції ми діставали в Швейцарії за допомогою телеграм. Отож, аж у Швеції ми мали змогу добути безпосередні відомості з газет, що їх тут отримували, читати резолюції та промови.

Поїзд мчав у нічній темряві.

В нашому купе було спокійно й затишно. Лише чути було, як швиденько шаруділи газети та як Ленін інколи голосно промовляв: „Ой, шельма! ой, зрадник!“ і олівцем робив помітки в газеті.

Ми знали, що ці слова стосувалися до Чхеїдзе або до Церетелі з приводу якоїсь їхньої промови, і ми усміхалися самі до себе „Приший-хвости, зрадники!“ і знову щось підкреслює в газеті олівцем.

„Ні, оце слово — „соціал-демократ“ таке запаскуджене, що ми мусимо зректися його! Соромно мати це ім'я! Ми маємо називатися якимось інакше!..“ — звернувся до нас Ленін з розпаленими очима, які при електричному світлі сяяли, мов свічки.

Він ще раз обернувся. Велику голу голову обернув до стіни й далі читав газету.

Довгий час крутився він на полиці без піджака. Перечитав газету він кидав собі в ноги й брався до іншої.

Електричне світло не давало мені заснути. На нижній полиці його дружина клопоталася: „що мені робити, Володя застудиться, він без піджака!“, а сама не наслідувалася ще раз запропонувати йому ковдру.

Другого ранку, коли ми пили чай, перед вікном вагона й дивилися на ліс, що рівними рядами відступав назад, і коли Ленінова дружина частувала нас бутербродами, Ленін промовив: „Ось дістанемось до Росії, тоді, як німецькі товариші, зорганізуємо таку газету, як ото „Спартак“. Станемо в опозицію до соціал-демократів і примусимо їх, скільки можна буде, полівішати. Будемо гудити їхню безпринциповість, опортунізм. А самі ми співробітничати з ними не будемо...“

Коли випили чай, Ленін каже до мене:

„Ідіть, обійдіть усі купе й перекажіть, щоб усі зійшлися в коридорі. Ми маємо обміркувати, як поводитися, що говорити, якщо тимчасовий уряд заарештує нас, коли ми придемо...“

Я обійшов усі купе й переказав їм наказ Леніна. Але ніхто з купе не вийшов.

Ленін спитав мене: „ну, як ваша місія, чи повиходили вони в коридор?“

— Я переказував усім чисто, але вони не вийшли!

— *Ну, то як же ви не могли сказати їм так, щоб вони вийшли!*

Я не розумів тоді, що значать оці слова. Тепер я добре розумію, як я мав по-ленінському сказати їм *так, щоб вони вийшли*.

Я почервонів, але не мав що відказати. Тоді він сам обійшов всі купе.

Коли ми посходилися у вузькому коридорі, Ленін пояснив нам, що наші слова повинні мати нападний характер проти них. На лаву підсудних ми мали посадовити їх, а обвинувачувати мали в тому, що вони не подбали за нас і не шукали способу, як нам повернутися до Росії, що вони не запропонували союзникам пропустити емігрантів до Росії.

Отак ми врадили й повернулися до своїх купе.

Незабаром ми під'їхали до Фінляндського кордону.

Вкриту кригою невеличку ріку Торнео ми переїхали саньми й увійшли на станцію.

Тут ми вперше стрілися з російським революційним солдатом. Обличчя в усіх були радісні й захоплені. Нас кортіло цілуватися з кожним солдатом.

Незабаром нас викликали по одному; офіцери нас розпитали та наказали нам заповнити анкети. Тов. Плятена тоді не пустили в Росію.

Як ми посідали в поїзд, то Ленін, що досі стримував усмішку, розреготався.

Несила йому була ховати свою радість, захоплення. Очі сяяли, вуса розтягувалися в усмішці.

Біля нашого купе позбиралися товариші, і думки Леніна, досі ніби зв'язані, що заповнювали йому голову, прорвалися,— потоком заклекотили, і він висловив ті засади, які мав виконати, прибувши до Росії.

Підчас одної з таких розмов Ленін спитав мене: — Чи відокремиться Грузія?

— Щоб відокремилася — не думаю, але автономії вимагатиме безперечно!

— Як вона навіть і відокремиться, то згодом таки приєднається до нас!..

— А як вона зараз вимагатиме автономії, чи повинні ми підтримувати її, чи ні?

— Звичайно, повинні, безперечно — відказав Ленін.

— Ось, чуєш, що каже Ленін за автономію! — казав я у приватній розмові Місі Цхакая.

— І я так кажу. І всі ті засади, що з'ясовував допіру Ленін, я так само собі уявляв, але ми так поспішали, що я не встиг захопити з собою ті рукописи, що лишилися в Женеві; я б показав їх Леніну, і він радів би, що в нас обох однакове уявлення про хід російської революції.

Під Гельсінгфорсом один вагон нашого поїзду зайняли солдати. Багато хто з товаришів вийшли до них. Ми розпитували їх, щоб докладніш дізнатися, як відбувалася революція в Пітері, що вони пережили на фронті, яку участь брали вони самі в ній, тощо. Ленін і собі пішов до того вагону. Він теж ставив своєрідні запитання солдатам, і коли їхні відповіді стверджували його засади, він зараз таки удавався до нас: „слухайте, слухайте!“

У Виборзі нас зустріла робітнича маніфестація з прапорами. Потім тов. Сталін. Наше захоплення було безмежне. Очі палали. Не пізнаємо один одного. Серця колотяться дужче.

Вже була ніч, як ми в'їхали до Петрограду через фінляндську станцію.

Те, що було далі, пригадується, мов кінематографічна картина: поїзд став. На вокзалі повно людей. Перед нашим вагоном у два ряди вишикувані солдати, матроси з рушницями та представники робітничих організацій.

Чути: „Леніна давайте сюди, Леніна!“

Вивели Леніна. Решта стоїмо на вікнах і дивимось. Солдати залишили прохід між рядами. „На сторожу!“ Тримують рушниці поперед себе. Посередині провели Леніна, тоді назад тою самою дорогою з букетом у руці. Ми були такі здивовані, що розгубилися.

Тепер, коли і військо й решта в наших руках, це нікого б не дивувало. Згодом перед Леніним проходили тисячі й десятки тисяч солдатів. Але тоді, так несподівано для нас, коли вперше ми побачили, як військо шанує вождя революції, наше здивування та захоплення було безмежне!

Ленін враз виріс, піднісся на безмежну височінь, і тепер був для нас зовсім недосяжний.

Тоді ми увійшли до великої залі. Тут з привітанням удалися до Леніна Чхеїдзе та представники інших партій. Ленін

відповідав їм. Вийшли з вокзалу.

Пригадую силу прожекторів, автомобілів, фаєтонів. Ми перемішалися з іншими. Леніна посадовили в автомобіль і помчали. Нас повезли візниками.

Ми дожидали, що нас заарештують. А замість того, петроградський пролетаріят так захоплено стрів Леніна.

Другого дня Петроград поділився на два табори:

Прихильники приїзду Леніна та його вороги.

З приводу приїзду поширювали силу брехні та спліток.

Повітря сповнилося Леніновим духом. Багато кому той дух був приємний і солодкий, а декому — гіркий...

Тоді був Петроград і був Ленін! Ленінове майбутнє було перед ним. Петроград ішов з ним. Була сила перешкод. Ленін був сам...

Пригадую, як в одній з кімнат Державної Думи відбувалися партійні збори. То було другого чи третього дня по нашому приїзді. На цих зборах були тільки члени петроградського більшовицького комітету, і кілька приїжджих з провінції передових робітників.

Тут Ленін вперше зробив свою доповідь. Виступили з доповідями також і прибулі з провінції товариші. Треба було бачити Леніна тоді, коли якийсь з передових робітників розповідав, як відбулася революція в тому або тому місті, і який відгук вона мала на заводах. Нехитро розповідані історії були для нього найціннішим матеріалом для ствердження його засад та переконання невірних. Він часто казав до нас: *„слухайте, слухайте!“*

На цих зборах Ленін виступив, як непримиренний ворог об'єднання з меншовиками. Серед петроградських робітників це питання стояло тоді на порядку денному і петроградський більшовицький комітет і собі стояв на цьому шляху.

Це засідання ще не кінчилося, як увійшов представник і заявив, що у великій залі збори. Просять тов. Леніна прийти й зробити свою доповідь! Засідання зараз таки припинили, і всі ми пішли вниз до великої залі.

Ці збори складалися з представників всіх соціалістичних партій. Заля була переповнена. Головою був К. Чхеїдзе. Щойно увійшов тов. Ленін, йому дали слово.

То був перший виступ перед широкою масою! Він говорив дві з половиною години з перервою в десять хвилин.

Всі в залі слухали напружено. Усі сиділи бліді. Здебільша знати було протест проти його засад. Але цей протест був несміливий і кволий. Меншість оплесками виявляла, що поділяє його думки, але й тут почувалися несміливість і сумнів.

Всі в залі здивовано дивилися на нього та на його рішучі й сміливі кроки.

В Петроградському житті починалася нова епоха.

Тифліс

З грузинської переклав *Номарадзе*